

A képzművészet pályája mint asszimilációs lehetőség a 19. század végén, 20. század elején

S. NAGY KATALIN

Naményi Ernő a magyar zsidó képzőművészekről így ír könyvében 1933-ban, amikor már javában zajlik annak feszegetése, ki zsidó és ki nem:

„A magyarok közül csak neveket említék, jellemzésük e keretek közt lehetetlen. Horovitz Lipót, László Fülöp, az arcképfestés nagyszerű mesterei. A zsidó népelet poétikus jellemzője volt Kaufmann Izidor. Bihari Sándor a magyar népies genre-kép legjelesebb képviselője; Bruck Lajos életképei és képmásai a múlt század végéig realiztikus festészetének legjavához tartoznak. Az impresszionizmus festőpoétái közül Katona Nándor és Magyar-Mannheimer Gusztáv, Iványi-Grünwald Béla, Glatter Gyula, Perlmutter Izsák, Herman Lipót, Zádor István és Fényes Adolf, aki fejlődésének soha meg nem álló vonalán Izraél hatásából indult ki és a posztimpresszionizmus legnagyobb képviselőinek egyike. Majd az ifjabbak közül Erdei Viktor, Tihanyi Lajos, Berény Róbert, Frank Frigyes, Farkas István, Kohner Ida, Medgyes László stb. A grafikusok közül külön ki kell emelni Vadász Miklóst, Vértes Marcellt, Gara Arnoldot, Weil Erzsébetet.

A magyar szobrászok közül zsidó volt a klasszicizmus elkésett képviselője, a budapesti Széchenyi-szobor művésze: Engel József, valamint kortársa, Gutmann Jakab, aki Chorin Áron szobrát is mintázta. Nemes lendület, monumentalitás jellemzi Róna József munkáját. Donáth Gyula munkáiból nemes pátoz csendül ki. Sámuel Kornél magasra törő pályáját az Uzsoki szorosban lelt hős halála törte ketté. Vedres Márk művészi termelésének megszakadása fájó vesztesége a magyar szobrászművészetnek. Gárdos Aladár művészetét több jeles emlékmű dicséri.

Sok jeles éremművészt mutatott fel a zsidók között az utolsó évszázad. A brüsszeli Wienerek az éremművészet Európa-szerte legkiválóbb rep-

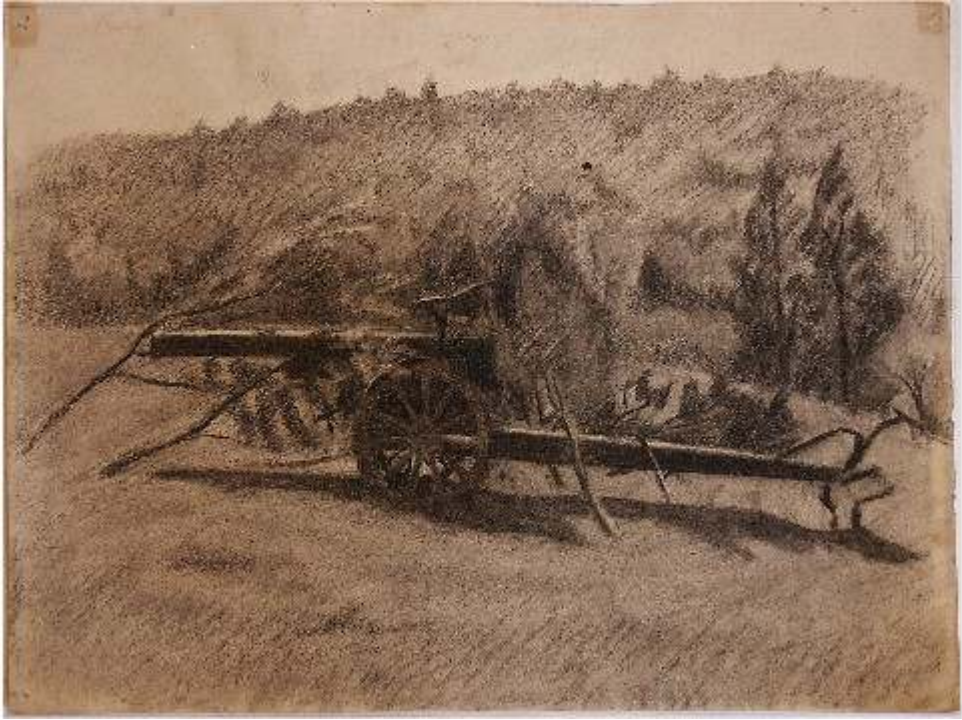
rezentánsai voltak. A magyar éremm vészet élén három zsidó származású m vész halad, akinek el-sejét, Beck Ö. Fülöpöt, a plakettm vészet terén ta-lán egyik m vész sem múlta felül. Kultúra, ízlés, kompozíció: ezek azok az elemek, amelyek m vé-szetének örök megbecsülést biztosítanak. Telcs Ede az arcképm vészet terén alkotott jeleset, Fé-mes Beck Vilmos, a renaissance nagy éremm vé-szeinek szellemét lehelte plakettjeire. Murányi Gyula a magyar és a nemzetközi szellemi kiváló-ságok hosszú sorának képmását készítette, meste-rien domborítva ki modelljének intellektualitá-sát.”¹

1937–1939 között jelenik meg Kempe-len Béla (1874–1952) történész *Magyar zsi-dó és zsidó eredet családok* cím munkája. Ebben több képz m vész is szerepel: a Radnay-Rózsay (1862-ig Rosenfeld) csalá-dból származó Radnay Miklós; a több mint két évszázada Magyarországon él Kallós csa-ládhoz tartozik Kallós Ede; a herendi porcelángyáros, katolizált Farkasházy-Fischer család tagja, Farkasházy Miklós; a 19. század eleje óta fennálló nagykeresked , nagyiparos cég 20. századi tulajdonosának, báró Kohner Adolfnak (1865–1937) a lánya, Kohner Ida (1896–1944); az els magyar zsi-dó országgy lési képvisel (1869-ben!) Wahrmann Mór (1831–1892) rokona és a kecskeméti rabbi, Fischmann Simon unokája, Fényes Adolf (1867–1945); a nagykanizsai magyar zsidóból osztrák íróvá vált Schnitzler Arthur rokona, Schnitzler János; somogytúri Kunffy Adolf (eredetileg Kohn) és Hochsinger Hermina els szülött fia, Kunffy

Lajos (1869–1962) földbirtokos és fest m -vész; a cukorgyáros Hatvany (Deutsch) család tagja, báró Hatvany Ferenc; az Irsay (1881-ig Feuer) orvoscsaláddal rokon Irsai István (a holokauszt üldöztetése után Izrael-ben telepedett le); régi magyar zsidó csalá-dból származik Donáth Gyula (1850–1909) szobrász; Pólya Tibor (1886–1937) grafikus és fest m vész; Lakos Alfréd (1870–1961) fest ; a kétszáz éve mádi borkeresked Teitelbaum családhoz köt d Tihanyi Lajos (1885–1938); a nevét Laubról 1891-ben megváltoztató, 1912-ben magyar nemességet kapó László Fülöp (1869–1937) „korunk leg-ismertebb nev arcképfest je; igazi modern udvari fest . [...] Alig van európai uralkodó, aki nem ült volna modellt neki.” Továbbá Horovitz Lipót (1838–1917) arcképfest , aki ötször festette meg Ferenc Józsefet; gyerme-keib l kett lett fest : Horovitz Ármin és Horovitz Janina; a 18. századtól Abonyban él Hay családdal rokon Háty Károly László; továbbá szerepelnek még: Czigány Dezs (1883–1937); Farkas István és Kohner Ida bárón , Bihari Sándor (1855–1906); Margó Ede szobrász; a Kossuth-bankót rajzoló Tyroler József (1822–1854).

1867-ben a XVII. törvényben deklarálták a zsidók emancipációját, melyre a 18–19. században megtelepedettek elmagyarosodás-sal válaszoltak. A zsidók izraelita vallású ma-gyar állampolgárokká váltak, a zsidó megje-lölést sem a hivatalos iratokban, sem a statisztikákban, sem a politikai és társadalmi nyilvánosság egyéb színterein nem használ-ták. Az 1867: XVII. tc. megjelenése el tt a

1 Naményi Ern : A zsidók és a képz m vészet.
Budapest, Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat
Kiadása, 1933. 17–19. old.

zsidóságot etnikai-vallási csoportnak tekintették, idegennek, aki a magyarság „megtér” vagy „tolerált”. 1895-ben a XLII. tc. megszüavásával a magyar képviselők a zsidó vallás egyenjogúsításával végleg emancipálták a zsidóságot. A zsidó megnevezés azt és csak annyit jelentett, hogy izraelita vallású. Az 1867 után az Osztrák–Magyar Monarchia részeként függetlenné vált Magyarországon a hivatalos statisztikákban „zsidó vallású magyarok”-ként szereplőket szívesen fogadták be a magyar nemzetiségbe, hiszen a soknemzetiségű, soknyelvű királyságban átbillentették a demográfiai mérleget a magyarok javára. A magyarosítás egyaránt szolgálta magyarok és zsidók érdekeit. Felgyorsult a nyelvi asszimiláció is: 1880-ban a zsidók 56,3 százaléka, 1900-ban 71,5 százaléka, 1910-ben 76,9 százaléka (Budapesten 90,1

Ágyú (papír, szén, 296×400 cm
1915
Farkas István magánve
(Budapest, 1887–Auschwitz, 1944)
magántulajdon

Önarckép – stúdium (papír, szén 520×420 cm)
1926–28
Farkas István m ve
(Budapest, 1887–Auschwitz, 1944)
magántulajdon

százaléka!) vallotta magát magyar anyanyelvűnek.² „Magyarország az asszimiláció mintaországa” – állapítja meg a századfordulón a magyar származású cionista ideológus, Max Nordau.

Az 1867-es kiegyezés utáni évtizedekben az egyenjogúság ígérete a zsidóság körében rendkívüli társadalmi mobilitást idéz el. Az asszimiláció sikertörténete azt jelenti, hogy bekerülhetnek az addig elzárt értelmiségi foglalkozásokba, felemelkedhetnek a középosztályba. A beilleszkedés útja a tudásfelhalmozáson keresztül vezethet. Czigány Dezső apja még bádogosmester, Schönberger Armand apja szegény falusi hitközségi tanító, Friedbauer Béla apja vidéki szobafestő, Bokros Birman Dezső apja cipész, hogy csak néhány példát említsek.

A fenti adatok és idézetek is bizonyítják, hogy az 1860 után, s különösen az 1880-as években született izraelita vallású magyarok körében népszerűvé válnak az addig vállalkozhatatlan képzőművészeti pályák. Fogalmazhatunk úgy is – és ez is igaz –, hogy az 1860 után, s különösen az 1880-as években született képzőművészek körében magas az izraelita vallású magyarok aránya. Festőknek, szobrászoknak lenni az Osztrák–Magyar Monarchiában a 19. század második felében a modern értelmiségi foglalkozások körébe a felemelkedést jelentette. Más szabadfoglalkozások mellett ihez hasonlóan, a képzőművészek is a pesti és a bécsi tanulmányok mellett leginkább német művelődési iskolákon, német

2 Zeke Gyula: Statisztikai mellékletek. In: Hét évtized a hazai zsidóság életében. Budapest, Magyar Filozófiai Intézet, 1990. 187. old.

mestereknél sajátították el a szakmát, els sorban Münchenben.

A korabeli statisztikák a zsidóságot vallásként és nem etnikumként tüntetik fel. A 19. századi liberális politikai er k küzdöttek azért, hogy a magyar társadalom a zsidóságban ne etnikai kisebbséget lásson. Az izraelita vallásban született képz m vészek – más szakértelmiségi csoportokhoz hasonlóan – önmagukat egyenrangúnak tekintették a más vallású magyar m vészekkel, és többségükben nem ismerték el a vallási és kulturális hagyományokból következő , mentalitásokban és szokásokban megmutatkozó különbségeket. Nemcsak az ügyvéd, orvos, egyetemi oktató, mérnök s más szakértelmiségi, hanem a képz m vész pályákra lép zsidó fiatalok számára is a választott pálya a társadalmi, kulturális és ezen belül a nyelvi asszimilációt jelentette. Az asszimiláció reménye a teljes egyenrangúság, egyenjogúság, a magyarsághoz integrálódás reményét testesítette meg.

1867 és 1919 között a képz m vész pálya nyitott a magyar zsidók, a korabeli szabadelv megfogalmazás szerint az izraelita vallású magyarok el tt. Még az 1900-as évek elejét l is így van, az egyre gyakoribb antiszemita megnyilvánulások ellenére is.

A vallásos zsidó képz m vészet után megszület világi képz m vészet a 19. század els felében még a hagyományos zsidó témákhoz köt dik, a festmények tárgya a családi vallásosság és a bibliai történetek (például a holland Jan Voerman, 1799–1882, a lengyel Maurycy Gottlieb, 1856–1879). A magyar Adler Mária (1826–1902) tájképeket és történelmi jele-

Farkas István
1930 körül
Berényi Róbert rajza

neteket fest. Mihelyt a zsidók beilleszked-
nek a környez társadalomba, valósággá vá-
lik az integrálódás, a zsidó témák háttérbe
szorulnak (például a holland Joseph Israels,
1824–1911, a német Max Liebermann,
1847–1935 stb.). A francia Camille Pissarro
(1830–1930) vállalt zsidó identitása ellenére
sem fest soha zsidó témát. Számos ország-
ban az impresszionizmus és a posztimp-
resszionizmus meghonosítói között vannak
zsidó festők, nálunk például Fényes Adolf,
Perlmutter Izsák, Iványi-Grünwald Béla.

Peter Gay angol művészettörténész köny-
vében tiltakozik az ellen, hogy egyes szerzők
a modernizmust a zsidóknak tulajdonítják, a
zsidó emancipációval hozzák összefüggésbe:
„mer antiszemitizmus, avagy filozofia el-
fogultság” – mondja az összefüggés-keresés-
ről a 20. századi modernitás és a zsidók
asszimilációja, az európai társadalmakba
való beépülése között. Hivatkozik az osztrák
zsidó Sigmund Freudra (halála előtt kényte-
len volt Bécsből Londonba emigrálni), aki
szerinte elutasította, sőt gyölte a moderniz-
must, különösen a modern képzőművészetet,
s Karl Abraham pszichoanalitikusnak írt le-
velében azt állítja, hogy a modern festők „ve-
lünk született látáshibában szenvednek.”³

Ha a 20. századi vagy a két háború közötti
képzőművészetről szóló könyvek névjegy-
zékét akár felületesen is átnézzük, láthatjuk,
hogy a zsidó származásúak aránya még azon
magyar festők és szobrászok között is ma-
gas, akiknek nem volt problémájuk zsidó
származásukkal, akik neveltetésük folytán
természetes módon tartották magukat ma-
gyarnak vagy magyarnak és zsidónak egy-

szerre. Zsidónak min sül ezek alapján a tör-
vény értelmében a magyar képzőművészet
számos „nagy mestere”, közöttük a nemze-
ti-népi festészet, szobrászat megteremtői:
Fényes Adolf, a századelő ünnepelt festője,
a két háború között nagy tekintélyű, a Szolno-
ki Művésztelep alapítója; Beck Ö. Fülöp, aki
az első világháború alatt az *Ezer éve küzd a
magyar* című értekezést alkotta – egyik oldalán
vágató szittya lovast ábrázolva –, gróf Tisza
Istvánról is több művet készített, 1931-ben a
Pápai Református Kollégiumban avatták fel
Házi emlékművet és 1944-ben *Szent Fe-
renc*-szobrát; Ligeti Miklós, a városligeti
Anonymus-szobor, a szegedi *Erzsébet ki-
rályné-márványszobor* és számos jelentős
középkorú épület (Parlament, Gresham-ház) díszít-
ő szobrásza; Iványi-Grünwald Béla, a magyar
képzőművészet szellemiségét évtizedeken át
meghatározó Nagybányai Művésztelep
egyik alapítója, főiskolai tanár, jelentős mo-
numentális megbízások és a megkapható
összes állami díj birtokosa; Telcs Ede, a ma-
gyar népi-nemzeti szobrászat nagy alakja, a
két világháború közötti kulturális politika tá-
mogatója, állami és nemzetközi díjak, ki-
tüntetések birtokosa.

„Amennyire számottevő volt a zsidó je-
lenlét a kultúrában, oly szembeötlő a zsidó
téma hiánya a zsidó művészek munkáiban”⁴
– írja Fejtő Ferenc. „Csak egyetlen festőt is-
merek, akiben a vallásos érzés megvan, és ez
is nagyobb zsidó, mint festő” –
Goldschmied Lipót kritikus 1909-ben tett
megállapítása pontosan jelzi: a zsidó szár-
mazású művészek a 19. század végén, a 20.
század elején magyar művészként dolgoz-

3 Spector, Jack J.: *The Aesthetics of Freud*. London,
1977. 22. old.

4 Fejtő Ferenc: *Magyarság, zsidóság*. Budapest,
Historia Könyvtár, 2000.

nak, s nem jellemző művekre a zsidó tematika. A nemzeti panteon neoklasszikus szobrait a zsidó Telcs Ede, Kallós Ede és Ligeti Miklós készíti. A népi-nemzeti magyar festészet megteremtője a zsidó Bihari Sándor és Fényes Adolf. Hatvány Ferenc maga is festő, jelentős műveit, Hatvány Lajos maga is író, a magyar irodalom békés mecénása: méltó utódai a 19. század eleji, közepi nagy művészetpártoló arisztokratáknak (Esterházyaknak, Festeticseknek, Széchenyieknek, Grassalkovichoknak). A népi-nemzeti festők, szobrászok egyértelműen magyarok, nemzeti elkötelezettségük műveikben látványosan törekszenek a népi-nemzeti szemlélet vizuális megjelenítésére. Fényes Adolfról mondja 1935-ben Komor András a Magyar Zsidó Szabadegyetemen tartott előadásában: „A magyar parasztot emberi és magyar jellegzetességében senki magyar festő igazabban meg nem festette, mint a zsidó Fényes Adolf.”⁵

•

Alább néhány életpálya rövid bemutatása (a két háború közötti szakasz nélkül, s csak az életpálya lezárásának körülményeiről).⁶

Fényes Adolf

(Kecskemét, 1867. április 19. – Budapest, 1945. március 15.)

Élete két történelmi dátumhoz kötődik, a modern Magyarország két meghatározó időpontjához: a kiegyezéshez és a második világháború végéhez. Egy világos korszak születéséhez és egy sötét korszak zárásához.

Családjának története szorosan összefonódik a magyar polgárosodás történetével. Édesapja, Fischmann Sándor (1820–1879) kecskeméti főrabbi, akinek első ismertése, a 18. században élt Lipsitz Ábrahám, Miskolcon negyven évig rabbi. Fényes Adolf apjának testvére, Fischmann Feis is hírneves rabbi és hitszónok, Pozsonyban tevékenykedik. Nagynénjének férje, Hirsch Márkus Óbudai, majd hamburgi főrabbi. Rokona Gerő Attila (1870–1916) költő, hírlapíró, fordító. Egy másik rokona az Irinyi által feltalált gyufa gyártója. Édesanyja Wahrmann Regina, akinek Óbudán született nagyapja, a pesti izraelita gyülekezet első rabbija, tankönyveket írt. Nagybátyja, Wahrmann Mór (1831–1892) 1869-től az első magyar zsidó országgyűlési képviselő, aki hírlapi cikkeiben hirdeti, hogy Auszriától gazdaságilag független Magyarországot kell teremteni. Maga is több ipari vállalat megalapítója, a Budapesti Ipar- és Kereskedelmi Kamara elnöke, napilapokban harcol a zsidóság egyenjogúsításáért a Pesti Izraelita Hitközség elnökeként, egyben Deák Ferenc munkatársa. Fényes Adolf távolabbi ősei is tudós rabbiak.

5 Idézi: Telep Katalin: Iványi Grünwald Béla. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1985. 58. old.

6 S. Nagy Katalin: Emlékkavicsok. Holocaust a magyar

képzőművészetben 1938–1945. Budapest, Glória Kiadó, 2006.

Édesapja halála után, 14 éves korában édesanyjával Pestre költözik. Jogi pályára szánják, ennek ellenére 1884-ben beiratkozik a Mintarajziskolába Székely Bertalanhoz. 1886-ban változtatja nevét Fényesre. Négy év múlva Max Thedy irányítása mellett Weimarban tanul tovább. 1891-ben Párizsba utazik, és a Julien Akadémián folytat tanulmányokat Bougereau és Ferrier irányításával. Egy évvel később ismét Weimarba megy, ahol 1894-ig él. Hazatérve a Benczúrmeisteriskola tagja lesz, és kiállítja képeit a M csarnokban (*Nagyapó, Thüringiai paraszt*). Tanulmányai tíz éve alatt rendkívüli szakmai tudásra és műveltségre tesztet. Az ötven ezer példányban megjelent *Új Idők* 1896-os évfolyamában *A titok* címmel reprodukált képe, valamint a *Pletyka* című képe elnyeri az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat díját. 1897-ben Rudits-ösztöndíjat nyer *Civóadás* című képével. 1898-ban kezdett *Szegényember* sorozatának modelljeit a Velenicei-tó környékén, Sukorón találja meg. Ecsetkezelése pasztózos, vastagon felrakott festéktömegek, a háttér és a talaj rózsaszín-barnás földszínekkel elért tónusai érzékenyek, ebben a sorozatban fukarkodik a színekkel (ellentétben nagyon színes szentendrei festményeivel). Barátságot köt Herman Lipóttal. Elnyeri a Lipótvárosi Kaszinó-díjat. Olaszországban és Franciaországban él egy ideig. Az 1900-as párizsi kiállításon kitüntetést nyer *Család* című képével. 1901-ben a Lipótvárosi Kaszinó díjazza a M csarnokban kiállított *Öregember* című képét.

Fényes Adolf pályája kezdett sikerekkel, díjakkal teli! Akárcsak a zsidó származású Bihari Sándor és Róna József, mindenféle képzőművészeti bizottságokban, választmá-

nyokban tag. Bihari Sándor, László Fülöp és Telcs Ede az állami nagy és kis aranyérem tulajdonosai, Fényes is számos állami díjat, ösztöndíjat kap, és győztesen vásárolják meg. Telcs Ede készíti a kecskeméti *Kossuth-szobrot* (1906) és a szabadkai *Erzsébet királyné-szobrot*, Róna József *Savoyai Jenő lovas szobrát* (1899) és a gödöllői *Erzsébet királyné-szobrot*, Ligeti Miklós a városligeti *Anonymust* és a szegedi *Erzsébet királyné-szobrot* (1907), a nemzeti és nemzetközi köztéri szobrok sablonjainak megfelelően. A nemzeti művészet, a nemzeti jelleg a korszak értelmezése szerint nem első sorban téma és nem is etnográfiai külső ségek kérdése, hanem „magyaros fölfogás” (Lyka Károly meghatározása), „nemzeti érzület” (Székely Bertalan szerint), „magyaros érzés” következménye. Fényes Adolf festészete a legteljesebb értelemben megfelel a „nemzeti festészetnek” a 20. század elején, akárcsak Bihari Sándoré a 19. század végén, vagy Zala György, Telcs Ede szobrai. Bár a képzőművészek, hasonlóan más értelmiségiekhez vagy a vezető elit tagjaihoz, nem tartják magukat zsidónak, önértékelésük szerint teljesen asszimilálódtak a magyar nemzethez, a magyar kultúrához, a közvélemény döntő többsége számon tartja a politikai, gazdasági és kulturális elit tagjainak származását, és a magyarországi zsidósághoz sorolják őket.

1902-ben a Szolnoki Művésztelep egyik alapító tagja Bihari Sándor, Kernstok Károly, báró Mednyánszky László, Vaszary János és Hegedűs László mellett. 1903-ban megfesti a műgyőztes és a kortársakat díjakkal is segít báró Kohner Adolf portréját. 1902-ben egy időre letelepszik Szolnokon (Kernstok és Mednyánszky is tervezi,

de mégsem költöznek a m. vésztelepre), sokan tartják t a Szolnoki M. vésztelep „leger-sebb és legnagyobb hatású” mesterének. Itt festi a *Babfejt ket* (1904) és a *Testvéreket* (1906). Fest Szentendrén és Vácott is. 1905-ben a Nemzeti Szalonban nagy gy. jteményes kiállítás keretében mutatja be addigi munkásságát, igen nagy sikerrel. 1907-ben részt vesz a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre (MIÉNK) megalakításában és 1908-as bemutatkozó kiállításán. 1903-tól színei kivilágosodnak, nagy színfelületeket rak egymás mellé (*Csendes boldogság, Egy legény és egy leány*), még inkább a kisvárosi utcarészleteken (*Kisvárosi délel tt Vácott, Szentendrei utca*). Színes csendéleteket, enteri rököt fest. 1912–18 között visszavonul Sas utcai m. termébe. 1912-ben, majd hat évvel kés bb az Ernst Múzeumban gy. jteményes kiállítást rendez, ekkor 67 képét állítja ki.

Hasaló katonák (színes papír, pasztell, szén, 365×500 cm)
1915
Farkas István m. ve
(Budapest, 1887–Auschwitz, 1944)
Kecskeméti Képtár

A kecskeméti rabbi fia 1913-ban kezdi rendszeresen olvasni a Bibliát, és az ótestamentumi témák ürügyén különös mesevilágot kezd el építeni, mely gyökeresen különbözik attól az úgynevezett „szegényember” festészettől, melynek az egyik nagymestere.

Tisza István miniszterelnök az első világháború alatt zsidóellenes lapokat tilt be, és az országgyűlésben megakadályozza az antiszemita indulatok megnyilvánulását. Kétségtelen azonban, hogy az antiszemita irányzatok és mozgalmak társadalmi támogatottsága növekszik. Talán ez is oka, hogy 1913-tól – az addigi békés magyar paraszti zsánerek és a szegény emberek életéről alkotott képciklusa után (*Napszám, Anyaság, Anya és gyermeke*) váratlanul – Fényes Adolf bibliai, ótestamentumi témákat kezd festeni egészen más hangvételben, felfogásban. Az addigi realizmust felváltja egy meglehetősen nyomasztó képi világ (*Noé bárkája, A zsidók megverik Amálek sergét, Ábrahám és az angyalok, Mózes vizet fakaszt a sziklából*). Ezek a képek nemcsak tematikájukban, de hangulatukban, színvilágukban, stílusi eszközeikben is különböznek az addigi Fényes Adolf-festményektől. Mintha ezekkel válaszolna arra, hogy az addigi természetes kapcsolat megbomlik a magyar vezető réteg és a magyar kultúrához asszimilálódott zsidó értelmiség között. 1918-ban az Ernst Múzeumban addigi teljes életművét kiállítja. Majd – még váratlanabul – újtestamentumi témákat kezd festeni (*Háromkirályok, Hegyi beszéd*), a zsidó Jézus történetét. Ezeket 1923-ban mutatja be

kiállításon az Ernst Múzeumban. A húszas-harmincas években festett képeit mintha nem ugyanaz az ember alkotta volna, mint a 19. század végén, 20. század elején festetteket. Talán mivel a háború éveitől mintha az ország sem volna ugyanaz.

Életművére tekintettel Horthy Miklóstól megkapja a kormányzói mentességet, akár csak Telcs Ede, Ligeti Miklós, Csorba Géza. Az 1944-es mélyponton visszautasítja a német vészbarátai kezdeményezését, hogy közbenjárjanak megmentéséért, és azt is, hogy bujkáljon, ne menjen a gettóba. Befejezettnek tekinti életét, és vállalja a közös zsidó sorsot.

A mentesség ellenére a budapesti gettóba kényszerítik. Éheznek. Az az ember, akinek családja több mint kétszáz éve a magyar nemzeti kultúra és a polgári kultúra megteremtője, megalapozója.

Pest ostroma után még visszatér lakásába (utolsó otthona Zádor István Nagymező utcai műterme), éheznek, egyedül van, agyvérzést kap, eszméletét veszti. A Zsidó Kórházban már nem tudnak rajta segíteni: a kórház kúszójában hal meg – egyesek szerint egész egyszerűen éhen hal. 78 éves. A sors kegyetlen tréfája, hogy a halál március 15-én, a magyar nemzeti ünnepen éri. Számos festménye odavész, eltűnik. Halála után több kiló rajzát tüzelésre használják fel.

Iványi-Grünwald Béla

(*Somogyos, 1867. május 16. – 1940. szeptember 24.*)

Meghatározó személyisége a magyar képzőművészetnek, aki mindvégig megtartotta

kapcsolatát a zsidó kulturális egyesületekkel is.

Asszimilálódó hétgyermekes zsidó családban születik, az ádándi izraelita hitközségben anyakönyvezik. Apja Grünwald Sámuel gazdatiszt, földbérlete van Somogy-som körül, anyja Morvai Mária (édesanyja arcképét 1892-ben festi meg, a *Színházi Élet* reprodukálja 1933. február 19-én). A kilencvenes években a család Ivánban él, 1906-ban a falu nevét veszi fel el névként. „...apám gazdálkodó ember volt, így gyermekéveimet, teljes ifjúságomat a pusztán töltöttem el. Mindig hálát adok az Istennek, hogy nem valami füstös, zajos nagyvárosban születtem, így gyermekkori emlékeim nem keskeny zsákutcákba vagy akár palotákba, hanem a virágos, dombos, napsütötte Dunántúlra szállnak vissza” – vallotta később.

Elemi iskoláit a székesfehérvári piaristáknál, a gimnáziumot már Budapesten végzi. 12-13 éves korától folyamatosan rajzol. Szülei támogatásával iratkozik be a Mintarajziskolába, Csók Istvánnal és Zemplényi Tivaddal együtt. Tanárai, Székely Bertalan és Lotz Károly kitűnő utáralóval látják el. 1886-ban Münchenben folytatja tanulmányait Hackl professzornál, majd 1887-ben Párizsban a Julien Akadémián, ahol három évig együtt tanul Ferenczy Károllyal és Csók Istvánnal. 1891-ben visszamegy Münchenbe, ahol rossz körülmények között él. 1892-ben a Múzeumban kiállítja *Az angyal Jézus születését jelenti a pásztoroknak* és az *Erdő szélén* című képét, mely elnyeri a Múzeumban Köre ösztöndíját, ezzel Rómába utazik. Az állam megvásárolja az *Összeesküvés sorsot húznak* című festményét, így kifizetheti müncheni adósságait, és Egyiptomba utazik. A

millenáris kiállításon a *IV. Béla a tatárjárás után visszatér hazájába* nagyméretű kompozíciójával vesz részt. Nagyon jó kapcsolatot alakít ki Kiss Józseffel, *A Hét* szerkesztőjével, akinek irányításával a lap terjeszti, hogy „ne csak a nemest és a parasztot tekintsek a magyar nemzet tagjának, hanem a zsidó vagy német származású, de asszimilálódott rétegeket is”. Iványi-Grünwald Kiss József verseihez számos illusztrációt készít a legváltozatosabb stílusban.

1896-ban Nagybányára költözik, egyszer parasztházba; 1900-tól van műterme. Nagybánya kiemelkedő szerepe a magyar művészettörténetben közismert. Azzal, hogy Hollósi Simon Münchenben a nyári hónapokra Nagybányára megy dolgozni, megváltoztatja a magyar művészet történetét. A kolóniaalapítók közül csak Réti István és Thorma János nagybányaiak, Ferenczy Károly, Iványi-Grünwald Béla, Glatz Oszkár betelepültek.

Iványi-Grünwald 1898-ban megismeri felesége Bielz Irén, a felsőfermezei görög katolikus pap lánya. 1900-ban az *Isten kardja* című festményének állami megvásárlása lehetővé teszi, hogy feleségével együtt több hónapra Tuniszba és Marokkóba utazzék. 1902-ben egyik alapítója a Nagybányai Szabad Fesztivál iskolának, ahova a Budapestre Párizsból érkező fiatalok (Czóbel Béla, Farkas István, Perlrott-Csaba Vilmos stb.) maguk választhatnak korrigáló tanárt. Nagybánya liberális szellemében Iványi-Grünwaldnak jelentős szerepe van. 1904-től a Fraknói-ösztöndíjjal két évet Rómában tölt (*Este a Villa Borghese-ben*). 1905-ben a Nemzeti Szalonban rendezi nagy sikerű kiállítását. 1908-ban részt vesz a MIENK kiállításán. 1909-ben

megalapítja a Kecskeméti M vésztelepet, a M kert vezet tanára.

„[...] meg fogják érteni és méltányolni azt a nagy feladatot, amit a magyar kultúra ránk mér. Hogy a magyar m vészet fejlődésében Nagybánya milyen nagy szerepet játszott, ez ismeretes. Az akkor együttérzés kapcsán együvé került emberek a természetes evolúció folytán most válni készülnek, hogy új elemekkel gazdagodva, új haladásért, tehetséggel telítetten folytassák a nemzeti m vészet fejlesztését” – írja a *Kecskeméti Újságban*.⁷

Perlrott-Csaba Vilmos, Bálint Rezső, Bornemissza Géza és mások Nagybányáról, Herman Lipót az 1902-ben alapított Szolnoki M vésztelepről a megye át Kecskemétre. Nagybánya a magyar impresszionizmus létrejöttében elvülhetetlen érdem, Kecskeméten viszont minden m vészeti irányzat képviselteti magát. „A legszimpatikusabb közöttük Iványi-Grünwald Béla, aki hajlandó szóba állni velünk. Jól érzem magam a Kecskeméti M vésztelepen a csöndben és nyárban. [...] Iványinak a gémeskút és cigányok a favorizáltjai. Iványi kint szokott festeni a mezőn a gémeskút közelében.”⁸ Kmetty János, Gráber Margit, Korda Vince, Szanyi István, Diener-Dénes Rudolf később hálával és tisztelettel emlékeznek Iványi-Grünwaldra és a Kecskeméten töltött évekre. Itt keletkezett képei közül a *Gyümölcsös kofák a hóbuckák között* Kecskeméten elnyeri az 1912. évi Társulati díjat, a *Tavaszi ébredése* az állami kis aranyérmét, a

Fürdőző nők (1915) című festménye az állami nagy aranyérmét. A Nemzeti Szalonban 1913-ban újabb nagy kiállításon mutatja be nagybányai periódusának kiemelkedő műveit (*Tavaszi kirándulás, Itatás, Nyár, Háromkirályok, Fehér szoba* stb.), és bemutatja kecskeméti falképtanulmányait, új stílusban készült munkáit. 1911-ben Spanyolországban jár, El Greco hatása kimutatható bibliai jelenetein (*József és Putifárné*). 1914-ben Velencében a *Nemzetközi M vészeti Kiállításon* szerepel, Fényes Adolffal és Herman Lipóttal együtt utazik oda. Egyre többen egyre többen írnak munkásságáról (*M vészet, Új Idők, Nyugat* stb.). Biblikus és mitológiai témájú aktképeket fest.

1929-ben szerepel a *Magyar zsidó lexikonban*. A legjelentősebb zsidó művészek egyikeként tartják számon.

Hogyan érintheti 1938-ban a zsidótörvény, hogy zsidónak minősül, nem magyar-nak? Számára a család mindig igen fontos, szülei, testvérei, gyermekei, felesége. Igen sok áldozatot vállal értük. Amikor 1939. december 21-én a *Magyar Zsidók Lapjában* megjelenik az OMIKE I. Zsidó Képzőművészeti Kiállításról a beszámoló, leíródik:

„Sajátos magyar festészet támadt, amely a századvégi egész magyarság közös alkotásvágyának volt a gyümölcse, tekintet nélkül művészeink vallási különbségére. Soha senki sem gondolt arra, hogy ezen az alapon vizsgálja, milyen szerepe volt a művészi lendületben a magyar zsidó képzőművészeknek. Mi magunk is csak most ezen a kiállításon gondoltunk arra, hogy a ma-

7 Márton Sándor: M vésztelepünk megszüntetése. In: Kecskeméti Közlöny, 1920. február 15. Idézi: Telepy Katalin: i. m., 58. old.

8 MTA M vészettörténeti Kutató Intézetének Adattára, MDK-C-II. 3.

gyar képz m vészet e nagy siker korszakának m vészei közt, az els sorokban olyan neves zsidó eredet és zsidónak maradt m vészek voltak, mint László Fülöp, Bihari Sándor, Perlmutter Izsák, Fényes Adolf, Iványi-Grünwald Béla, Kattana Nándor, Magyar-Manheimer Gusztáv, Márk Lajos, Szenes Fülöp, Róna József, Kallós Ede, Telcs Ede stb., stb.”⁹

Iványi-Grünwald Béla sikerei csúcán 1940-ben, 73 éves korában belemenekül a gyors halálba. Talán nem is az a pontos meghatározás, hogy asszimiláns zsidó annak a generációnak tagjaként, amely magát izraelita vallású magyarnak tartja. Talán pontosabb: integrálódott zsidó, a magyar kultúrába integrálódott, a 20. századi magyar kultúra meghatározó alakja, teremt je. Magyar. Akit meggyalázott, megalázott a zsidótörvény, a magyarságból kirekesztés, félzsidó fia veszélyeztetett sorsa.

Beck Ödön Fülöp

(Vágújhely, 1873. június 23. – Budapest, 1945. január 31.)

Minden kétséget kizáróan a magyar szobrászat kiemelked mestere. „A modern magyar szobrászat születésénél három mester áll: Vedres Márk, Beck Ö. Fülöp és Fémes Beck Vilmos” – állapítja meg Kovalovszky Márta Bokros Birman Dezs r l írott tanulmányának bevezet mondataként.¹⁰ Mind a négy szobrász a zsidótörvények értelmében zsidó.

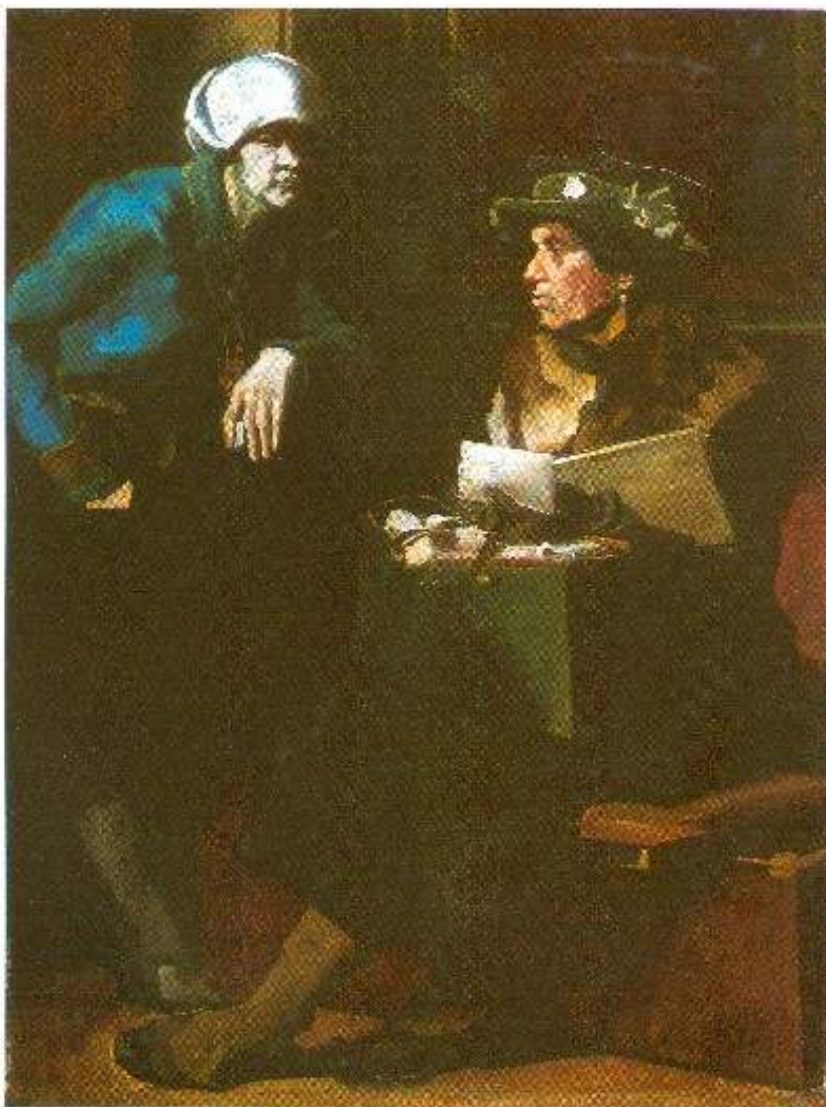
Beck Ö. Fülöp ükapja molnárlegény, apja lakatosmester, édesanyja nemcsak szép, hanem m velt asszony is, aki énekelt, zongorázott. Az, hogy tízen voltak testvérek, önmagában is bizonyítja, hogy a család vallásos. A legkisebb fiú, Fémes Beck Vilmos szobrász már Budapesten születik (1885-ben), és az els világháborúban szerzett betegségben hal meg 33 évesen, kiemelked plakettm vészként. A modern m vészeti csoportosulás, a Nyolcak 1911. és 1912. évi kiállításán vésett érmeivel, kisplasztikáival vett részt.

A család 1878-ban költözik Pestre. Beck Ö. Fülöp 1888-tól a budapesti Iparm vészeti Iskola ötvösszakán tanul ösztöndíjjal. Bécsbe, majd 1893-ban állami ösztöndíjjal Párizsba utazik, 1895-ben az École des Beaux-Arts-on tanul F. J. H. Ponscarne növendékeként. Párizsban készíti azokat az érmeiket, amelyekkel a magyar honfoglalás ezeréves évfordulójára kiírt pályázatot megnyeri. 1897-ben Münchenben, a Glaspalastban rendez kiállítást – ekkor 24 éves. 1898-ban az Iparm vészeti Múzeumban mutatja be érmeit. 1900-ban a párizsi világkiállításon ezüstérmét nyer, majd Olaszországban és Németországban tanulmányutat tesz. 1906-ban Milánóban Grand Prix-t nyer. 1908-tól 1944-ig a nagy hatású, máig legtekintélyesebb folyóiratok egyikének, a *Nyugat* címlapjának tervez je (Mikes Kelemen-érem, 1908). 1912-ben Görögországba utazik.

Az Ernst Múzeumban rendezi els önálló kiállítását. Korai munkáiban a hildebrandi alapelveket követi, kés bbi célja a szobrásza-

9 OMIKE I. Zsidó Képz m vészeti Kiállításról. In: A Magyar Zsidók Lapja, 1939. december 21. 4. old.

10 Kovalovszky Márta: Bokros Birman Dezs . Budapest, Corvina Könyvkiadó, 1982.

Modellek [Asszonyok] (vászon, olaj, 135×101 cm)
1920
Farkas István műve
(Budapest, 1887–Auschwitz, 1944)
Magyar Nemzeti Galéria

ti nyelv megújítása. Fontos számára, hogy szobrait maga faragja, s érmeit eredeti méretben vesse ki. Tömbszer ség, tiszta formai ritmusok, rusztikus felületalakítás jellemzik (*Szittyva lovas*, 1913; *Vonósnégyes*, 1914; *Szent Sebestyén*, 1914). 1918-ban Belgrádban részt vesz azon a kiállításon, melyen a korszak legjelent sebb magyar képz m vészei mutatkoznak be. 1919-ben kinevezik a Képz - és az Iparm vészeti F iskola tanárává, pénzterveket készít a Tanácsköztársaság számára, emiatt kés bb hátrányok érik. 1920-ban a Magyar Képz m vészek Egyesülete levélben „a proletárdiktatúra ideje alatt tanúsított magatartása fölött rosszallását” fejezi ki, de legalább nem zárják ki, mint például Berény Róbertet, Pór Bertalant, Czigány Dezs t, Tihanyi Lajost, Kmetty Jánost és másokat (mint err l a *Magyarország* 1920. június 20-án tudósít), és nem kell emigrálnia, mint az egykori Nyolcak és az aktivisták közül több m vésznek. Elutasítja a húszas évek légkörét: „akkor találkoztunk legel ször a besúgások, árulkodások és üldözések kés bb oly gyakran ismétl dött szörny ségeivel”, írja emlékirataiban, ahol szóvá teszi a név-magyarosítása körüli bonyodalmakat és a „világ-problémára dagadt fajkérdést”.¹¹ Az els világháború alatt kikeresztelkedik ugyan, de a numerus clausus után t is zsidó származásúnak tekintik.

1944. március 19-e, a német megszállás után Damjanich utcai m teremlakásából a nyilasok távolítják el, csillagos házba kell költöznie, ahonnan megszökik, és hamis papírokkal beáll kertésznek egy budai villába.

Érdemeire tekintettel megkapja a Horthy-mentességet, kivételezettségi okmányt, visszatér m termébe. Az 1944. októberi nyilas hatalomátvétel után a kormányzati mentesség nem ér semmit, feleségével együtt bujkál. Budán, a Sashegy alján, egy baráti család házának pincéjében fejezi be emlékiratait. Innen t nik el nyomtalanul 1945. január 31-én. Tömegsírokban sem találják meg. Nyilasok lövik le az utcán? Valószínűleg sosem tudjuk meg, hogyan halt meg a 20. század egyik legnagyobb – sokak szerint a legnagyobb – magyar szobrásza, a modern magyar szobrászat és éremm vészet megújítója.

Scheiber Hugó

(Budapest, 1873. szeptember 29. –

Budapest, 1950. március 8.)

Tízgyermekes, igen szegény zsidó családban születik Budapesten. Apja, Scheiber Sándor címfest , anyja Dittersdorf Borbála Babette. Apja dekorációs fest ként munkát kap Bécsben, a Práterben, de ott is nyomorognak, így 1887-ben hazajönnek. Azok a csodaképek, amelyeket apja a mutatványosbódék számára fest, az a különös világ, amely gyerekként körülveszi, meghatározóvá válik számára, „törpék, óriások, törzsemberek és vademberek a világ minden tájáról: eszkimók, aztékok Peruból – Pastrana, a hajleány, a Sziámi-ikrek és az anatómiai múzeum” – írja önéletrajzában.¹² Apja korai halála, anyja küzdelme a tíz gyerekekkel a

11 MTA M vészettörténeti Kutató Intézetének Adattára, MDK-C-I. 3. 163. old.

12 Idézi Haulisch Lenke: Scheiber Hugó. Budapest, Serpent, 1995. 17. old.

fenmaradásért, az els világháború megpróbáltatásai egész életét befolyásolják. Cégeket fest, kávéházban arcképeket, hogy valahogy megéljen. A „M vészház évtizedekig visszautasított, és ha valaki beszélt rólam, mint teljesen lehetetlen mázolót ignoráltak; ott, ahol giccsgyártók jól befészkeltek magukat, megvet leg beszéltek rólam” – írja visszaemlékezésében. Az Iparmvészeti Iskolát a Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelésügyi Egyesület ösztöndíjának segítségével végzi el.

A Der Sturm vezet je, Herwarth Walden fedezi fel, akárcsak Péri Lászlót és Kádár Bélát. 1924-től négyszer állít ki Berlinben.

Scheiber 1929-ben szerepel a *Magyar zsidó lexikonban*. A *Múlt és Jövő* rendszereiben közöl képeiből.

Az 1937 júliusában Münchenben megnyíló „Entartete Kunst” kiállításon a „németidegen” művek között Scheiber Hugó képei is ott vannak, a magyarok közül Bernáth, Bortnyik, Kádár Béla, Moholy-Nagy és Péri munkáival együtt. Scheiber idegenkedik minden művészi szervezettől (a KÚT-nak és az UME-nek sem tagja), talán Kádár Béla mondható az egyetlen barátjának. Ez a különös, csodálatos rajzkészségű, magányos ember, akinek se szerelmei, se családja s így utódja sincs – Vörös Géza festéséről –, rajzai, festményei „árait rostélyosokban, virslikben mérte”.

1940–45 között csak az OMIKE-kiállításokon szerepel. A Kertész utca 22-ben él húgaival visszavonultan és szegényen. Ebben az időben zsidó témákat fest, rajzol: *Imádkozó*, *Talmudista*, *Tóraolvasás*, *El imádkozó*.

Mintha belekapaszkodna a zsidó vallásba, ha már a zsidótörvények kizsárolóak teszik. A ház, amelyben lakik, a pesti gettó övezetébe kerül. A rövid munkaszolgálat után végigigéli a hosszú gettóidőszakot, annak minden nyomorúságával együtt.

Kádár Béla

(Budapest, Józsefváros, 1877. június 14. – Budapest, 1956. január 22.)

Német eredetű zsidó, meglehetősen szegény családban születik (apja a források szerint sváb zsidó háromnyelvű családban). Apja Klug Mihály, aki szomszédok számára készített állatháztartásokat, korán meghalt, így Kádár Béla 10 évesen inasnak szegődik, vasestergályosnak tanul. Anyja, Blüh Rozália több gyereket visz a házasságba. Kádár Béla már gyermekként kénytelen sokat dolgozni fametszőként, bátyja, Morelli Gusztáv helyében. 1906-ban, amikor nevét Kádárra magyarosítja, mutatkozik be a Nemzeti Szalon grafikái és a Művelődési csarnok tavaszi csoportos kiállításain.

„20 éves koromban szegénynek éreztem Budapestet” – írja 1934-ben Rózsa Miklós felkérésére készült önéletrajzában. Kortársaihoz hasonlóan bejárja Ausztriát, Németországot, Franciaországot, a szegény körülmények ellenére is művészi élményekkel gazdagodva. Monográfusa, Gergely Mariann szerint „magányosan alkotó, zárkózott művész volt, a maga konok módján a saját

útját járta.”¹³ Rippl-Rónai József és a neós nagybányai m vésztelepi fiatalok, f ként Perlrott-Csaba Vilmos és Ziffer Sándor fest i, stílusbeli hatása mellett életre szólóan meghatározó Kádár pályájára Rózsa Miklós újságíró, m vészeti író. Rózsa a Nemzeti Szalon titkáráként, a *Pesti Napló* és *A Hét* munkatársaként vitathatatlan szellemi tekintély, 1909-ben megalapítja a modern m vészeket kiállítási lehet ségekkel és kiadványokkal támogató M vészházat. Rózsa 1911-ben megjelenteti húsz m vész színes

Pipázó férfi (vászon, olaj)
1919
Farkas István m ve
(Budapest, 1887–Auschwitz, 1944)
Csak reprodukcióról ismert

13 Gergely Mariann: Kádár Béla. Budapest, M -Terem Galéria, 2002. 14. old.

grafikáját *Modern magyar képtár* címmel, s ebbe Szinyei Merse Pál, Ferenczy Károly, Kernstock Károly, Rippl Rónai József, Fényes Adolf, Iványi-Grünwald Béla, a „nagyok” munkái mellé beválogatja Kádár Béla *Szent György, a sárkányöl* cím színezett linómetszetét is. A kiállítási sikereknek köszönhetően Kádár 1910-ben elnyeri a neves magyar író, báró Kohner Adolf szolnoki ösztöndíját. 1912-ben a Százados úti művésztelepen műteremlakást kap – ha kicsit, rossz elhelyezés miatt is, de mégiscsak az övé –, itt él négy gyermekével, feleségével nem jó módokban, de tisztességesen 1944-ig, amikor innen a budapesti gettóba kényszerülnek átköltözni.

1921-ben Scheiber Hugóval együtt elköltözik Bécsbe, majd Kassák Lajos ajánlásával Berlinbe megy Herwarth Waldenhez, és a Der Sturm köréhez csatlakozik.

A *numerus clausus* bevezetése után a zsidónak számító Kádár Béla mézeskalácmotívumokat (*Viszontlátás*), dekoratív falusi életképeket (*Disznóvágás*, 1924) fest. Mese: *Piroska és a farkasok* (1924k); *Család számmal* (1923); *N rablás* (1923). Hevesy Iván könyvet ír róla, az Amicus kiadásában jelenik meg, többségében a Belvedere kiállítóteremben bemutatott művek reprodukcióival.¹⁴

1926–28 közötti amerikai kiállításait is Herwarth Walden ajánlásának köszönheti, a német és az orosz avantgárd művészek mellett szerepelhet.

Wolfgang Willrich festő, műkritikus, Hitler és Göbbels művészeti politikájának egyik ideológusa, megjelentet egy gyalázko-

dó könyvet az 1937-es júliusi–augusztusi müncheni „Entartete Kunst” kiállítására, melynek címlapja egy általa készített fotómontázs, s azon Kádár Béla *Csábítás* (1926k) című festménye is szerepel. Moholy-Nagy László és Oskar Schlemmer egy-egy művének társaságában. Kádár a könyvben a tiszta német művészetet beszennyező expresszionisták közé kerülve az avantgárd művészek sorába emelkedik.

Kádár egyébként elmehetne Amerikába, ahol néhány képét, rajzát meg is vásárolják, hívják is. 1939-ben szén New Yorkban a Delphic Stúdióban rendezett kortárs magyar képzőművészeti kiállításon 25 festménnyel szerepel, a katalógusban hivatkoznak is el az amerikai sikereire. Itthon túlvagyunk az első zsidótörvény elfogadásán. Kádár a kiutasítandók, kizsorítandók, az üldözendők közé kerül. 1939-es grafikai kiállítása kapcsán egy „Vigil” nevű szerző a *Magyarság* című nyíltan antiszemita, zsidóellenes lapban cikke címéül adja: *A zsidó Kádár Béla kiállítása* (1939. január 15.): „Míg külföldön a Kádár Béla-szerű orosz piktorokat már rég kisöprözték, addig minálunk, a jobboldali keresztény kurzus idején vígan élvezik a szabadságot, és méltányozzák a közönség lelkét.” (Tamás Henriket ugyanaz a „Vigil” támadja meg 1938-ban, aki Kádárt 1939-ben).

Két fiát behívják a keleti frontra munkaszolgálatra (eltűnnek, elpusztulnak 1945-ben). Az 1944. márciusi német megszállást követően feleségével együtt Kádár Béla a budapesti gettóba kényszerül. 67 éves. Felesége az éhezések, betegségek követke-

14 Hevesy Iván: Kádár Béla. Budapest, Amicus Kiadó, 1924.

tében 1944-ben meghal. Kádár készül *Me- nekül k* című tusrajzán az el térben összekapaszkodó er teljes férfi és n mögött a tömegben zsidók, a háttérben szétrombolt házak. Minden összeomlik. Családját elveszti, személyes tárgyai, feljegyzései nagyrészt megsemmisülnek (rajzai egy részét egy zongorába rejti, amely a bombázások során elpusztul).

Hogyan védekezik, mi mást tehetne? 24 tollrajzból álló sorozatot készít *Dies Irae* (A harag napjai) címmel, melyet 1945 januárjában a Jewish Agency for Palestine által szervezett *Akik meghaltak és akik harcoltak a zsidó becsületért* című kiállításon is bemutatnak.

1945 májusában szerepel a munkaszolgálatban elpusztított Rózsa Miklós műkritikus, művészetszervező emlékére Kállai Ernő által rendezett *Szabad nép – szabad művészet* című kiállításon Újpesten.

2000-ben, a Zsidó Nyári Fesztivál elsőként Kádár Béla, Scheiber Hugó, Schönberger Armand műveit mutatja be a Budapest Galériában. A katalógusban közli Kádár Béla 1922-ben kézzel írott levelét „A budapesti izr. hitközség nagytekintetű eljárási kérelmének”, melyben segílyt kér családjának, és önmagát így mutatja be: „Budapesti születésű, 45 éves izr. vallású festőművész vagyok a legsúlyosabb anyagi gondokkal küzdve. 4 gyermekes családdal és gyengélkedő feleségemmel, egy kegyetlen tél vég nélküli szenvedéseinek kitéve.”

Egész élete – minden sikere ellenére – a szegény zsidó, a megalázott, megvetett, kiközösített kis zsidó élete.

Erdei Viktor

(*Budapest, 1879. október 16. – Budapest, 1945. március 9.*)

Eredeti neve Epstein. Kereskedelmi akadémiát végzett. Képzőművészeti tanulmányait Székely Bertalannál kezdte a Mintarajztanodában (1899–1901). 1899 nyarán Nagybányán Hollósy Simon szabadiskolájában dolgozik, és még abban az évben kiállít szénrajzaiból a Nemzeti Szalonban. A Nagybányai Művésztelepen 1903-ban Ferenczy Károly mellett tanul, majd 1908–1909-ben Münchenben, 1912-ben Párizsban képezi magát. 1905-től részt vesz a Magyar Csarnok kiállításain. Első jelentős kiállítását Budapesten rendezte 1907-ben, 28 évesen. A katalógusszöveget Fülep Lajos írja, aki jelentős művészek tekintetű, és baráti kapcsolatot tart vele – ez Erdeinek is nagy tekintélyt kölcsönöz. Olajfestményeket, rajzokat, rézkarcokat, portrészobrokat állít ki, kiadja képeiről a *Eros immaterialis* című albumot. Ugyanebben az évben alakul meg a fővárosban az új természetlátást és a szecessziót meghonosító Képzőművészeti Társaság, amelynek néhány más nagybányai tanítvánnyal együtt tagja lesz, és szerepel a kiállításokon is. 1911-ben Nagyváradon, 1912-ben Szegeden mutatkozik be önálló kiállítással. 1915-ben a hadikórházakban beteg katonákat rajzol. 1918-ban litográfiákat készít Révész Béla *Beethoven Miniature* című könyvéhez. A Tanácsköztársaság bukása után, 1919-ben Bécsbe emigrál.

1929-ben hosszán írta róla a *Magyar zsidó lexikonban*.

A harmincas évek közepétől ismét Budapesten él, meglehetősen visszavonultságban. 1939-től mint zsidó származású művész

részt vesz az OMIKE Képz m vészeti Csoportjának kiállításain, 1942-ben, a III-on *Az si tan* cím vörös krétarajzával, 1943 szén, az V-en *Imaház lépcs jén, Szent könyvek és Férfi fej* cím vöröskréta-rajzaival. Az utolsón, 1944 márciusában *Disputa* cím vörös-kréta- és *Ifjú talmudista* cím tusrajzával. Az OMIKE V. kiállításáról Naményi Ern ír a *Libanonban*: „a kiállításon soknak egymagában az is érdeme, hogy Erdei Viktor finom grafikáját ismét megláthattuk.”¹⁵ A *Múlt és Jöv* ben rendszeresen közlik festményei, rajzai reprodukcióját, például 1939 decemberében a zsidó mindennapi életb l vett jelenetsorát.

A f város ostromakor, már a felszabadulás után hal meg a budapesti gettóban.

Szenes Fülöp

(Törökszentmiklós, 1863 – Budapest, 1944)

Arcképfest és novellás íz életképfest . A budapesti Mintarajziskolában Székely Bertalan és Lotz Károly növendéke, majd Münchenben, Párizsban és Nagybányán folytatja tanulmányait. Részt vesz a M csarnok 1893. évi tárlatán (*Nehéz elhatározás, Éltet napsugár*). 1905-ben nyílik els gy jteményes kiállítása a Nemzeti Szalonban. 1909-ben egy n i arcképeért a Nemzeti Szalon téli tárlatán Jubiláris aranyérmével jutalmazták. 1914-ben, a „Céhbeliék” els kiállításán, a Nemzeti Szalon helyiségeiben 13 fest és 7 szobrász szerepel, köztük Szenes Fülöp is, mint err l a *Nyugat* 1914. 8. számában Bálint

Aladár beszámol. 1917-ben a M terem-Szalonban, 1927-ben ismét a Nemzeti Szalonban nyílik gy jteményes kiállítása. Plain-air képeket fest (*Éltet napsugár, Köt lecke*). Népszerűek portréi (*Vázsonyi Vilmos, Tolnay Ákosné, Sándor Pál*). Bibliai tárgyú képek sokaságát festi (*Sámson és Delila; Eszter, Judith*), különösen az ószövetség i zsidó h sn kr l.

1927-ben László Fülöp ír róla a *Képz m -vészetben*. A *Magyar zsidó lexikon* számon tartja mint zsidó m vészt. Lendvai Károly számol be Szenes Fülöp párizsi kiállításáról:

„Május második felében egy magyar m vész mutatkozott be a párizsi közönségnek a Georges Petit-szalonban: Szenes Fülöp. Az el kel magán-szalon két termét foglalta le a m vész tizenöt képe. Már az els napokon adtak találkozót itt ama m -vészek, kik a m csarnoki nemzetközi kiállításon annak idején szerepeltek, és érdekl dést éreznek a magyar m vészi élet iránt. Mind a tizenöt képet el nyösen ismerjük a budapesti tárlatokról, itt csupán arra utalunk, miképpen fogadta a m veke a párizsi kritika; úgyszólván egyöntet en a »Mea-culpa«-t emelik ki, melyben »mélységes pszichológiai tudás és költ i rezignáció nyilvánul«, továbbá a »Napsugár«-vázlatokon általában a mester er s rajztudását és jellemz erejét méltatták. El kel közönség látogatta a tárlatot. Szenes Fülöp m vészete a m barát Georges Petit figyelmét is magára vonta, és megbízta arcképe megfestésével. A Szenes-kiállítás alkalmával fölmerült az eszme, hogy a modern magyar m vészetet érdekes volna bemutatni Párizs közönségének. A világ e szívében még nem jelentkezett együttesen a modern magyar m vészgárda, pedig föltehet , hogy

15 Naményi Ern : Az OMIKE V. kiállításáról. In: *Libanon*, II–III, 1943. 80–82. old.

nagy erkölcsi sikert érme el m vézsi er sségünk. Éspedig leginkább a téli id szakot vélik erre alkalmasnak. Más kérdés, miként gondolkoznak err l az illetékes körök. Egészen t lünk függ, hogy észrevegynenek bennünket.”¹⁶

Szenes Fülöp a harmincas években hosszabb id t tölt Nagyváradon. Amikor az els zsidótörvény után a Magyar Zsidó Múzeumban 1939-ben megnyílik az els OMIKE Képz m vészeti Kiállítás, A *Magyar Zsidók Lapjában* Szenes Fülöpöt is a „neves zsidó eredet és zsidónak maradt m vészek” között sorolják fel.¹⁷ 1940-ben és 1943-ban részt vesz az OMIKE-kiállításokon. Naményi Ern 1940-ben a *Libanonban* ír a zsidó m vészek kiállításáról, és kiemeli Szenes Fülöp *Jób*ját, „a szenved ember ábrázolását”.¹⁸

A budapesti gettóban éhen hal.

Kunffy Lajos

(*Orci, 1869. október 1. – Kaposvár, 1962. március 12.*)

Szerepel Kempelen Béla *Magyar zsidó családok* cím könyvében. Nagyapja Kohn Simon kaposvári lakos, apja „Kunffy Adolf, a szabadságharc alatt beállt Garibaldi légiójába és ott 1864-ig szolgált. Vetter Antal altábornagy és f parancsnok Nápolyba rendelte, ahol gróf Teleki Sándor mellett a légió katonái és politikai képviselőiben segédkezett. 1869-ben tért vissza Magyarországra,

és gazdálkodni kezdett. Két ízben elnöke volt a kaposvári zsidó hitközségnek, érdeklében jelentékeny áldozatot hozott. Közmevelési célokra is tekintélyes alapítványokat tett.”¹⁹

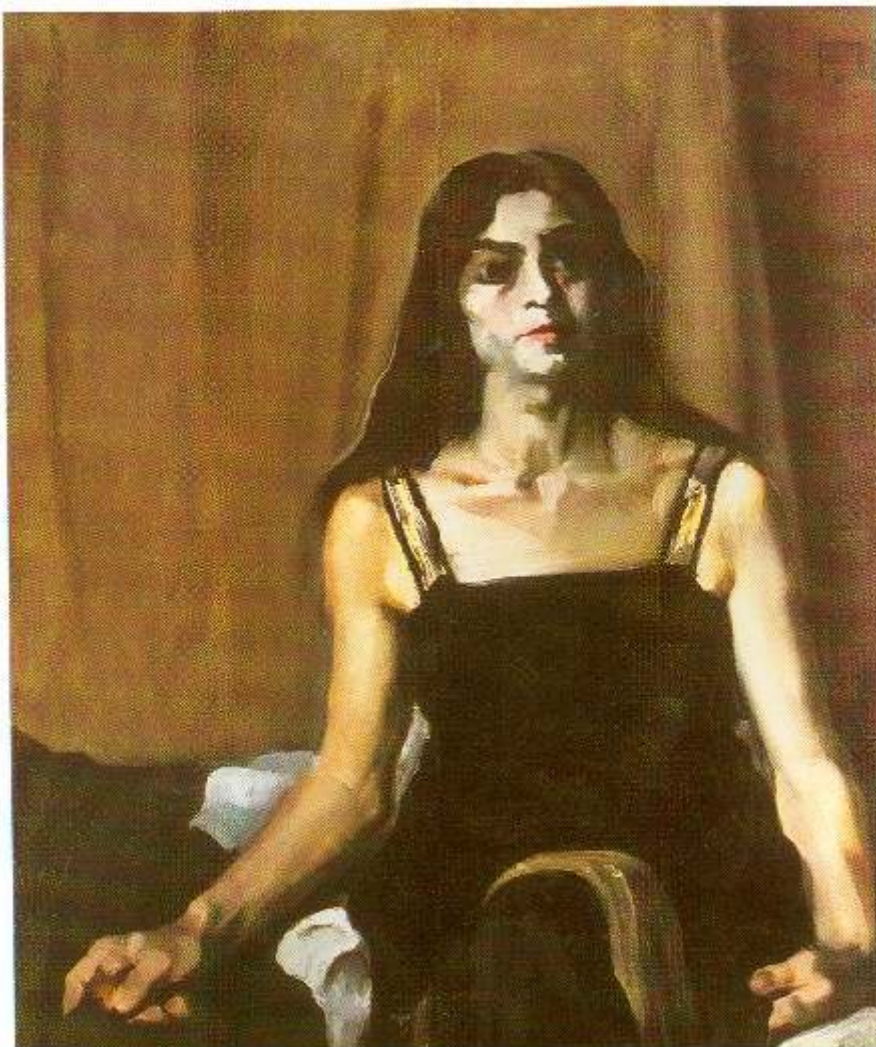
Kunffy Lajos édesanyja Hochsinger Hermina. 1912-ben kapnak magyar nemességet Somogytúri el névvel. Kunffy Lajos mellett, hogy fest m vész, egyben Somogy megyei földbirtokos (817 kat. hold tulajdonosa) is, testvérének felesége, Wolf Sári Tolna megyében rendelkezik földbirtokkal (1427 kat. hold). Jogi tanulmányai mellett az Iparrajziskolában, majd Vágó Pál m termében tanul, 1890-ben Hollósy Simonnál Münchenben, majd 1891-ben a párizsi Julian Akadémián, 1894-ig Jean-Paul Laurens és Benjamin Constant tanítványa. 1895-ben ismét egy évet tölt Münchenben. 1894-ben szerepel el ször kiállításon Párizsban (Salon des Artistes Français). 1895-ben és 1896-ban öszövetségi témákat fest (*Jeremiás próféta, Jób*). Ett l kezdve minden reprezentatív országos tárlaton bemutatják képeit. 1897-ben tér haza, befejezi jogi tanulmányait, államtudományi doktorátust szerez. 1900-ban Budapestre költözik. 1901-ben feleségével Párizsban telepszik le, de a nyarakat itthon tölti somogytúri birtokán. 1903-ban Budapesten francia kiállítást szervez, ezért 1905-ben Becsületrendet kap. 1913-ban Párizsban rendezi meg első gy jteményes kiállítását, és még ugyanebben az évben nagy felt nést kelt *Vitatkozó papok* cím képe a Sociéte Nationale des Beaux Arts kiállításán. 1913-ban tér haza, felváltva

16 MTA M vészettörténeti Kutató Intézetének Adattára MDK-C-II. 371.

17 I. OMIKE Képz m vészeti Kiállítás. In: A Magyar Zsidók Lapja, 1939.

18 Naményi Ern : Zsidó M vészek Kiállítása. In: Libanon, 1940. 20–21. old.

19 Kempelen Béla: Magyar zsidó családok. Budapest, Makkabi Kiadó é. n. 61. old.

Látvány [Nagykez szeptimentális modell] vászon, olaj, 93×77 cm
1921
Farkas István műve
(Budapest, 1887–Auschwitz, 1944)
Deák Dénes gyűjteménye

él és fest Budapesten és Somogytúron. Kitér, megkeresztelkedik. 1924-ben a Nemzeti Szalonban rendezi első itthoni egyéni kiállítását. 1925-ben Állami Pasztell-díjat, 1926-ban Genre-díjat kap. 1927-ben a M csarnokban mutatja be munkáit.

1929-ben szerepel a *Magyar Zsidó Lexikonban*. 1934-ben végleg vidéki birtokára költözik. Paraszti témájú zsánerképek, tájak, csendéletek mellett önarcképeket fest. 1942-ben a Tamás Galériában rendezik meg egyéni kiállítását.

Csodával határos módon éli túl a zsidóüldözéseket a vidéki Magyarországon, egyrészt a keresztény hitre való áttérésének, másrészt a Rippl-Rónai családdal való kapcsolatának köszönhetően.

Kasznári Ring Jen

(Marcali, 1860 vagy 1875 – Auschwitz, 1944. április)

A vidéki magyar zsidóság képviselője, egyéni kiállításait is szülőföldjén, Marcaliban és Kaposvárott rendezik, a budapesti OMIKE-kiállításokon nem vesz részt. Rendszeresen szerepel a M csarnokban és a Nemzeti Szalonban rendezett kiállításokon a Bécsben és Münchenben tanultaknak megfelelő festésmódú parasztportréival, figurális és tájképeivel, balatoni tájaival.

Olaj és ceruza önarcképein joviális, bajszos, szivarozó, elégedett, vidékies dzsentrit látunk, inkább jellegzetes magyar gazdálkodóra hasonlít, mint festőre. Ugyanakkor szép rabbiportrékat is fest a 19. század végéi ízlésnek megfelelően.

Az 1929-ben megjelent *Magyar Zsidó Lexikon* több mint háromszáz zsidó származású magyar képzőművészt mutat be, nincs közöttük.

Megrendeli – akiknek a rabbiportrékat és a zsidó vallási ünnepeket festette – azok közül a vidéki zsidó polgárok közül kerültek ki, akikkel 1944-ben együtt tette meg a megalázó, emberhez méltatlan utat az utolsó stációig.

Szigeti Jen

(Budapest, 1881. január 30. – Auschwitz? 1944, 45?)

Münchenben Hollósy Simon magániskolájában tanul, majd mesterét követve Nagybannyán, a művésztelepen dolgozik. A M csarnok 1906. évi tárlatán állítja ki első két tanulmányt. Barátja, Nagy István hatására felfigyel a pasztell tájképekre, egy ilyen ezüstéremmel 1919-ben a Nemzeti Szalonban, majd 1926-ban elnyeri az Állami pasztell-díjat. A Paál László Társaság kiállításain pasztell enteriőrökkel, virágcsendéletekkel, balatoni és budai tájképekkel (*Rózsadomb, Tabáni házak*) szerepel. Részt vesz a M csarnok, a Nemzeti Szalon, az Ernst Múzeum kiállításain, klasszikus cizelláló hangvételű, figurális kompozícióval, csendéleteivel.

A *Magyar Zsidó Lexikonban* megjelenik rövid életrajza, számon tartják mint zsidó származású festőt. Zsidó mivoltát természetes adottságként veszi. Az Országos Izraelita Tanítóképzőben rajztanár. Halála körülményei ismeretlenek.

Gárdos Aladár

(*Budapest, 1878 – ?, 1944*)

Az Iparm vészeti F iskolán, majd Münchenben és Párizsban tanul szobrászatot. Els megbízása a zalatnai iparm vész iskolában felállított *Lukács Béla politikus* szobra 1904-ben. Ugyancsak 1904-ben állítják fel Budapesten a Gellérthegyen a Szent-Gellér szobrot, melynek mellékalakját, a pogány vitézt készíti (ezért „vitéz” rangot kap, viselheti a vitéz el nevet). 1906-ban *Hajléktalanok* cím realiztikus szoborcsoportjával Rudics-ösztöndíjat nyer. *Kossuth Lajos*-szobrát 1911-ben Sátoraljaújhelyen, *Deák Ferencét* 1925-ben Miskolcon állítják fel. 1913-ban, 1914-ben és 1917-ben a M - csarnokban, 1923-ban és 1927-ben a Nemzeti Szalonban, 1929-ben az Ernst Múzeumban állítja ki m veit. Rendszeres résztvev je az OMIKE kiállításoknak.

Munkaszolgálatban vagy a budapesti gettóban pusztul el. Halála körülményei ismeretlenek.

Czóbel Béla

(*Budapest, 1883. szeptember 4. – Budapest, 1976. január 29.*)

A nagyapa, Zobel Zsigmond felvidéki kocsmáros, a magyar szabadságharc leverése után családját Pestre költözteti. A családnak már volt egy fest tagja: Zobel Mihály, a reformkori arcképfest . Apja, Zobel József még Trencsén megyében, Bella községben született, de gyerekkorát már Pesten tölti, majd a Zöllner-Zobel déligyümölcs-nyagykeresked

cég belfagya. 1880-ban feleségül veszi K nig Saroltát, egy pesti kalaposmester lányát, aki a Somogy megyei Karádon született. Mind a négy gyermeküket, így Bélát is a Pesti Izraelita Hitközségnél anyakönyvezik. Egyik testvére, Czóbel Ern (1886–1953) baloldali elkötelezettség filozófus szoros kapcsolatban áll a századel radikális mozgalmaival, felesége Lányi Sarolta költ . Húgának, Czóbel Irénnek férje Pogány József marxista gondolkodó, népbiztos a kommün alatt. Czóbel szer-teágazó kapcsolatrendszerében jelent s a családi kapcsolatok szerepe.

Gyerekkorától rajzol, fest, az érettségi után beiratkozik Münchenben az Akadémiára, 1902-t l a nyarakat Nagybányán tölti, ahol Iványi-Grünwald Béla a mestere. 1903-tól 1914-ig a Julian Akadémián tanul, a Montparnasse negyedben él, dolgozik. Élete végéig tartó barátságot köt azokkal a m vészekkel, akiket kés bb az École de Paris-nak neveznek (Picasso, Matisse, La Fauconnier, Segonzak és a kelet-európai zsidó fest k: Chagall, Soutine, Pascin, Kisling, az olasz zsidó Modigliani és a magyar Egry József, Márffy Ödön, Berény Róbert, Tihanyi Lajos, Ferenczy Béni, Perlrott-Csaba Vilmos). 1906-ban a *Société des Artistes Indépendents* kiállításon nyolc festményével szerepel. 1914-ig minden évben részt vesz a két legfontosabb párizsi kiállításon, a tavaszi *Függetlenek* és az őszi *Salon d'Automne* tárlatán. Egyre ritkábban jön haza, ám képeit kiállítják az itthoni kiállításokon is. Gertrude Stein amerikai m gy jt , író, akinek jelent sége a századel , a tízes évek Párizsának m vésztében tagadhatatlan, így emlékezik önéletírásában Czóbelre:

„Elmentünk ahhoz a hosszúkás, alacsony, minden bizonnyal nagyon-nagyon hosszú ideiglenes épülethez, amelyet évente felújítottak a Függetlenek. Amikor a háború után, vagy közvetlenül el tte, erre már nem emlékszem, a Függetleneknek állandó helyet adtak a Grand Palais-ban, ebben a nagy kiállítási épületben, az egész ügy sokat veszített az érdekességéb l. Végeredményben a kaland számít. [...] A Matisse-szal egy szobában, egy válaszfallal kissé eltakarva, ott volt ugyanennek a képnek egy magyar változata, bizonyos Czóbelt l, emlékeztem is rá, hogy találkoztam vele Rue de Fleurus-n, a Függetleneknek szerencsés megoldása volt, hogy a heves tanítványt a heves, de mégsem annyira heves mesterrel szemközt helyezték el.”²⁰

Nagybányára viszi a fauve stílust, a neoimpresszionizmust. Az els világháború kitörésével lezárul pályája els szakasza. Felmentik a katonai szolgálat alól. Rövid rotterdami és amszterdami tartózkodás után egy holland tengerparti kisvárosban, Bergenben telepszik meg. A *Magyar zsidó lexikonban* írják róla, méltatják.

A húszas évek végét l a negyvenes évek elejéig a nyarakat a hatvani kastélyban tölti, barátja, Hatvany Ferenc fest meghívására. Megfesti és rajzolja a kastélyt, a parkot, a szobabels ket, a gazdasági épületeket, a lovakat, a majort, a cigánysort, a cselédeket és a Hatvany család tagjait. Meglátogatja a Szentendrei M vésztelep lakóit, nagy hatással van a fiatalokra (Barcsay Jen re, Bálint Endrére). 1929-ben itt ismerkedik meg Modok Mária fest vel. 1933-ban törvényesen is elválik

Isolde Daigtól, akit férje zsidó származása miatt zaklatnak a hitleri Németországban. 1940-ben Czóbel hazaköltözik Párizsból Magyarországra, a háború el l menekülve Szentendrén telepszik le.

A Czóbel házaspár a második világháború éveiben, így 1944-ben is Szentendrén él. Amikor Hatvany Ferenc fest t és családját már Sztójay Döme miniszterelnök mentesít okirata sem védi meg zsidó származásuk miatt, Hatvany Ferencet Czóbel bújtatja, náluk lakik Szentendrén szakállt növesztve, mint Czóbelék kertésze. (Czóbelék anyagi helyzete nem engedi meg, hogy kertészt tartssanak, báró Hatvany Ferencr l megjelenése alapján senki sem hiheti, hogy kertész; a lényeg, hogy Czóbel is, Hatvany is megmenekül.) Hatvany Ferenc megfesti Czóbel portróját. A háború után Hatvany el bb Franciaországba, majd Svájcba emigrál, leveleznek, kapcsolatban maradnak.

Schönberger Armand

(Galgóc, 1885. április 2. – Budapest, 1974. november 4.)

Nyolcgyermekes, szegény, Nyitra megyei zsidó családban született ötödik gyerekként. „Apám megkérdezte – emlékezett a m vész –, hogy mi akarok lenni. Semmi – válaszoltam. Ezzel azt akartam kifejezni, hogy szabadon akarok élni. Sikerült...”²¹ Sikerült szabadon, szegénységben leélnie az életét. Der sen, vidáman élt, festett, soha, semmi féle díjat, kitüntetést nem kapott, naivításá-

20 Stein, Gertrude: Alice B. Toklas önéletrajza. Budapest, Gondolat Kiadó, 1974. 18. old.

21 Schönberger Armand kiállítási katalógus. Budapest, M csarnok, 1958.

ban ez sohasem bántotta. Apja, Schönberger Mór a Nyitra megyei Galgócon hitközségi falusi tanító, anyja a mélyen vallásos, ortodox Glück Jozefa.

A család 1890-ben Budapest külterületére, majd 1896-ban a városba költözik, így Schönberger Armand iskoláit már a városban végzi. Korán kezd rajzolni, festeni, 1900-tól a Képzőművészeti Főiskola ingyenes esti aktrajzolósi tanfolyamát látogatja. A szegénység akadályozza meg, hogy beiratkozhasson a főiskolára. Münchenben ingyen tanulhat Anton *A bé* szlovén mester modern szellem szabadiskolájában (innen indult Kandinszkij, Javlenszkij festői pályafutása is). Itt alapozódik meg színismerete, Cézanne hatása és a geometriai alapformákra redukálás igénye. Az a kifejezési eszköztár – például a széles ecsettel felvitt keveretlen, tiszta színek használata –, amit *A bé* irányításával elsajátít, egész életére meghatározóvá válik munkásságában. Nagy Tibor az 1958-as múzeumi csarnokbeli kiállítás katalógusában így idézi fel az indulás éveit:

„A proletár életsorú, sokgyerekes falusi iskolamester fiában már a Nyitra megyei szülőfaló, Galgóc (itt született 1885-ben) kopott kis elemi iskolájának falai között feszeng a festői elhivatás érzete. Iskoláztatni nemigen tudták volna, hiszen a nyomorgó népes családot kenyérrel is bajos volt ellátni. De a »makacs kis Armand« már tizenhárom éves fejjel elhatározza magát, hogy – török-szakad – festőművész lesz! És, hogy ez elhatározásában ne legyen nagyobb terhére apjának, anyjának, testvéreinek, a kamaszmerészség és az

ifjúkori koraérettség határán »önállósítja magát«. Ha közönséges kalandvágó főtötte volna, tán még így is mondhatnók: »világgá ment«. Csakhogy a művészi hivatás érzetét már korán áthatott fiúcska szívét és eszét tiszta vágyak vezérelték. Családi köre melegebbé lészakadva, szeretettel fordult a tágabb világ felé, egyszersmind önmagába is mind mélyebben. A legnyomasztóbb nyomorban, az élet gorkiji esestjei között, sorsukban szemérmesen osztóva, nem züllött, hanem magasztosult élete. Nem a szegénység jogán, hanem kizárólag tehetségével próbálkozott pallérozódni. S miután valósággal felhabzsolta és megemésztette a budapesti és bécsi képtárak és egykori kiállítások műveit, tanulmányi anyagát, tizenhét éves fejjel már Münchenben tájékozódik. Münchenben akkoriban már eldőlt a harc az élettelen kötöttség, zárt falak közé szorult akadémizmus és a szabad szellem művészet között – ez utóbbi javára. Főiskolai színvonalú szabadiskolának fogadták el a művészársadalomban azt a festőiskolát, amelynek a műve *A bé* volt a feje. Merészségnek mondták sokan, amikor a »kétes eliskolájú gyerekművész« bekopogtatott a híres, büszke mesterhez, és szerényen – pár garassal zsebében – érdeklődött a fölveteli feltételek iránt. És valóságos csudának híresztelték, amikor a mester a fiú próbarajzai s első ecsetvonásai láttán ekként nyilatkozott: »Önt kedves ifjú barátom, beiratkozási díj és tandíj nélkül is szíves-örömmel tanítványaim közé fogadom. Legyen otthona az iskola, tekintse testvéreiként legjobb tanítványaimat.«²²

Huszzonegy évesen megy Nagybányára, a Hollósy-iskola híre vonzza, és épp abban az évben, 1906-ban mutatja be ott Czöbel Béla

22 Schönberger Armand katalógus, 1958, Múzeumi csarnok,

Magyar Nemzeti Galéria Adattára.

Párizsban készített és kiállított fauve műveit, közvetíti a fauve-mozgalom eredményeit, szellemét. Azon a nyáron a fiatalok közül Ferenczy Béni és Valér, Perlrott-Csaba Vilmos, Réth Alfréd és Farkas István is a Nagybányai M vésztelep szabadiskolájában dolgozik Ferenczy Károly és Iványi-Grünwald Béla korrektúrájával. Schönberger Armand 1906 és 1912 között minden nyáron legalább négy hónapot Nagybányán tölt, fest.

Tengerpart papír, szén, 251×350 cm
1925
Farkas István műve
Magántulajdon

„A fiatalok közt új igény nyomában szakadás keletkezett, a vélemények heves csatái tették hangossá az iskolai modellszünetek idejét, a cukrászdai uzsonnázásokat, és felverték a csillagos esték csendjét a Ligetben a vacsora utáni sétákon. 1907 és 1908 nyarán már igen megszorodott azoknak a száma, akik az új stílussal próbálkoztak a kolóniában [...]”

Nagybányán találkozik Tersánszky Józsi Jen vel, a *Kakuk Marci* írójával, s életre szóló barátságot kötnek.

Párizs vonzza az új szellem , a modernizmus mellett elkötelezett fiatalokat. Réth Alfréd már 1905-t l Párizsban él, kint van a Galimberti házaspár, Ferenczy Béni. 1909-ben megy Párizsba koldusszegényen Kassák Lajos és Schönberger Armand, 1911-ben Farkas István, Szobotka Imre. A kubizmus és az expresszionizmus egyszerre, együtt hat rájuk, s t az olasz futuristák is. Schönberger számára Delaunay kubista-expresszionista festményei meghatározó élményt jelentenek, nagy hatással vannak fest i nyelve alakítására. Dinamikus csendéletein rzi a Párizsban látott Cézanne-képek szellemét, szemléletét. Festésmódja eltér az úttörő nagybányai mesterek plein-air festészetét l. Expresszionista- konstruktivista kifejezésmódja, technikai bravúrai alapján azonosíthatók m vei.

Az els világháborúban katonai szolgálatra alkalmatlannak min sítik (30 évvel kés bb a másodikban elviszik munkaszolgálatra). 1917 júniusában a Nemzeti Szalonban mutatkozik be csoportkiállításon 4 aktrajzával és 12 festményével Nemes Lampérth Józseffel, Kmetty Jánossal, Diener Dénes Rudolffal együtt A Kassák Lajos szellemi irányításával létrejöv avantgárd folyóiratokhoz, az 1915-ben megjelen *Tett*, majd 1916-ban a *Ma* köréhez csatlakozik, velük együtt állít ki.

1944-ben munkaszolgálatba kényszerítik. Ekkor 60 éves. Bokros Birman Dezs vel

együtt Pécelre hívják be. Huszonnyolc éves lányát – képeinek gyakori szerepl jét – koncentrációs táborba hurcolják, unokaöccsét, az akkor még Schönberger György néven kiállító fiatal m vészt (kés bb Hegyi György) munkaszolgálatba, majd koncentrációs táborba viszik.

1965-ben az *Új Élet*ben, a magyar zsidó újságban így vall arról, mi volt élete „legörömteljesebb” pillanata: „1945 szeptemberének az a napja, amikor leányom visszajött a deportálásból. A Pozsonyi úton laktunk, s Vera háromszor is megkerülte a lakást, mivel tt csöngetni mert volna. Aztán egymásra borultunk, s már csók közben is a fülébe súgtam, hogy Sanyi, az ura is él, hazament Kolozsvárra körülnézni, mi maradt a régi házból.”²³

Basch Andor

(Budapest, 1885. május 19. – Budapest, 1944. június 24.)

Édesapja Basch Gyula (Pest, 1851 – Baden, 1928) jól men arckép- és életképfest , vérbeli m vészember, aki Párizsban az École des Beaux-Arts növendéke, a 19. század végének kilencvenes éveiben a M csarnok kiállításainak gyakori, kedvelt szerepl je. Az apa rendkívül jómódú családból származik, el kel rokonsággal. Két gyermeke, a hozzá hasonlóan a fest mesterséget választó Andor Fülöp (a második keresztnévét nem használja) és a lánya, kés bb Baumgarten Nándorné, a Vilma királyné úti villában ne-

23 Réti István: A nagybányai m vésztelep. Budapest, Képz m vészeti Alap Kiadó, 1954. 28. old.

velkedik. Édesanyjuk, Krausz Róza szintén gazdag családból való, bátyja vállalatai, nagyüzemei miatt a család 1882-ben nemesiséget kap. A *fin de siècle* kifinomodott kultúrája, a modern aranykor határozza meg a Basch család életformáját, így Basch Andorét is, aki gyerekkorát is festők között tölti. A konzervatív apa egy ideig a Képzőművészeti Társulat igazgatója. A család messzemenően asszimilálódott, Andor a katolikus főgimnáziumban érettségizik. 1899-ben, 14 éves korában megkeresztelkedik.

A budapesti Mintarajziskolában Zemplényi Tivadarnál, majd 1904-től a párizsi Julian Akadémián Jean Paul Laurens-nél tanul öt évig. Egy évig Henri Matisse magániskolájában folytat tanulmányokat, a századelőn talán legjelentősebb műtermében sajátíthatja el a szakmát. Társaival, Czöbel Bélával, Berény Róberttel, Hatvany Ferencel együtt a modern képművészet teremtőjévé járja, kapcsolatba kerül Gertrude Stein amerikai műgyűjtővel, aki összeismerteti Picassóval is. 1908-ban Párizsból Nagybányára megy, akárcsak Czöbel. „Szakadatlan neuraszténiás nyugtalansággal keresi a művészi célt”, jellemzi őt Herman Lipót.²⁴ Mestere Ferenczy Károly, három évig mellette dolgozik. Az első világháborúban a sajtófeldolgozó hadifestőként dolgozik. Alapító tagja a Szinyei Merse Pál Társaságnak, rendszeres szereplője az Ernst Múzeumban rendezett kiállításoknak. 1919 novemberében az Ernst Múzeumban rendezi első kiállítását Rudnay Gyulával és Lux Elek szobrászsal közösen. 1917–18-ban Hágában,

1921-ben Amszterdamban és Helsingforsban, 1922-ben Stockholmban, 1926-ban Brüsszelben, 1929-ben Nürnbergben, 1931-ben Párizsban és Zürichben, 1937-ben Bécsben nyílik önálló kiállítása, ilyenkor hosszabb időt tölt a helyszínen.

1944-ben Lóránth László is bemutatja *Paletta* című könyvében, s egy önarcképrajzot is közöl az 59 éves művészről, akit „párizsi citoyen”-nek nevez, és azt állítja, a Luxembourg park körül, a Boulevard Saint Michelen vannak olyan műtermek, mint Basch Andoré.²⁵

Basch szakmai sikerei csúcán választja az önkéntes halált. Öngyilkosságba menekül a zsidósors elől. Nem akarja viselni a sárga csillagot, önmagát nem tartja zsidónak. Felesége különböző újságokban közzéteszi temetésének hírért és azt is, hogy az evangélikus szertartás szerint temetik 1944. június 24-én a Farkasréti temetőben (valószínűleg azért nem a katolikus vallás szertartása szerint, mert az öngyilkosságot a katolikus egyház bűnnek tekint). Az érzékeny, befelé forduló, csak a festéssel foglalkozó ember nyilvánvalóan nem tudta elfogadni, hogy zsidónak minősítve, másodrendű állampolgárként olyan megaláztatásoknak legyen kitéve, amelyekbe beleerőpott volna. Maga döntött halála időpontjáról, s így tisztességes temetésben részesülhetett a temetetlen festőkollégákkal szemben.

Herman Lipót

24 MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének Adattára MDK-C-II-16/2. 3. old.

25 Lóránth László: *Paletta*. Budapest, 1944. 85. old.

Táj papír, szén, 205×290 cm
1923
Farkas István műve
Magántulajdon

*(Nagyszentmiklós, 1884. április 24. –
Budapest, 1972. július 1.)*

Eredeti neve Horog Lipót. 1901-től Budapesten a Mintarajziskolában tanul Balló Ede, Hegedűs László, Zemplényi Tivadar növendékeként, majd 1905-ben Münchenben Ažbénél, 1908-tól ismét a Mintarajziskolában. 1909–10-ben Berlinben él. 1911-es párizsi tartózkodása döntő befolyással van rá. Nagyon hamar feltűnik kiállításokon, már növendékkorában anyja portréjával arat nagy sikert. 1902-től a Szolnoki Művésztelepen, majd 1911-től Kecskeméten az Iványi-Grünwald Béla vezette művésztelepen dolgozik.

1913-ban rendezte első önálló bemutatóját az Ernst Múzeumban. Erre az idősakra így emlékszik vissza:

„1910-ben volt els grafikai kiállításom. Azokban az években minden jelentkezés eseményszámba ment. Az újságok hasábjait írták. A Pester Lloyd teljes oldalt adott. Ez jelentette a beérkezést. 1913-ban kollektív kiállításom volt az Ernstben. Akkor nyílt meg a m intézet. Tíz-ezer koronát hozott a kiállítás, szóval békebeli milliomos lettem. Persze egy esztendeig nem is dolgoztam utána”²⁶

1914-ben olasz tanulmányutat tesz. Az els világháborúban elbb katona, f hadnagy, kitüntetésekkel kap, majd a Császári és Királyi F hadiszállás fest je, aztán Prágában ezredfest . 1918-ban a M csarnokban elnyeri az Erzsébetvárosi Kaszinó díját, 1929-ben Barcelonában a vilákiállítás aranyérmét. 1919-ben megválasztják a Képzés és Iparm vészeti Szakszervezetek Szövetsége elnökének. 1921-ben megjelennek rajzai albumalakban, Lehel Ferenc bevezette jével. Ebben az évben Németországban tanulmányutat tesz, Münchenben és Nürnbergben hosszabb időt tölt. Tagja a Magyar Arcképfestők Társaságának, a Munkácsy Céhnek, alapító tagja a Lechner Társaságának, a Szinyei Társaságnak, ez utóbbinak ügyvezető igazgatója. Ebben a tisztségében a húszas évek elején támogatója, pártfogója a Szentendrei M vésztelep létrehozásának Fényes Adolffal és Iványi-Grünwald Bélával együtt.

Részt vesz az OMIKE Kultúrotthona 1921-ben alapított szabadiskolájának adminisztratív vezetésében és a tanításban is (az iskola m vészeti igazgatója Fényes Adolf).

1923-ban megnyílik az OMIKE grafikai m helye, Herman Lipót grafikai ismereteket oktat. 1924-ben az OMIKE M barátok Köre m vészi mappát ad ki 60 eredeti példányban, 14 m vész közremködésével; ebben Herman Lipót is szerepel „kiváló zsidó m -vészekkel” együtt (többek között Fényes Adolffal, Perlmutter Izsákkal, Perlrott-Csaba Vilmoossal).

1939 júniusában *A Magyar Zsidók Lapja* beszámol arról, hogy megjelenik a „zsidó vallású magyar m vészek els zsidó tárgyú képeslevezés lap-sorozata” (Kádár Béla, Schönberger Armand, Ámos Imre, Jándi Dávid stb.), de hiányolja közülük Scheiber Hugót, Frank Frigyet, Porter Paulát, Vörös Gézát, és reményét fejezi ki, hogy „feltétlenül kiadásra kerül Herman Lipótnak az a kitűnő Horthy-festménye, amelyet a pesti hitközség rendelt díszterme számára.”²⁷ 1938–39-ben Herman Lipót is részt vesz azokon az összejöveteleken, melyeket a Pesti Izraelita Hitközség kezdeményez a zsidó származású m vészek sorsának alakulása, kiállítások rendezése, kiadványok megjelentetése, munkalehetőségek szervezése és végső soron a kivándorlás segítése érdekében. Az 1938-ban megalakuló Magyar Zsidó Irodalmi és M vészeti Bizottságnak is tagja, de nincs azon m vészek között, akik a *Múlt és Jöv* 1939. októberi számában nyilatkozatot tesznek közzé a magyar zsidó m vészek érdekében, mint például Ámos Imre, Diener-Dénes Rudolf, Kádár Béla, Szín György. Ennek ellenére aktív szereplője a zsidó közéletnek.

26 MTA M vészettörténeti Kutató Intézetének Adattára MDK-C-II-16/2.3.

27 *A Magyar Zsidók Lapja*, 1939. június.

Sikerül túlélnie a budapesti gettó szörny ségeit. 1945 júliusában az *Els Szabad Nemzeti Kiállításon* két olajfestményével szerepel (*Parasztudvar, Falusi utca*). Megpróbál alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez, de a gettóélményektől elpusztított sorstársai millióinak emlékéért sosem tud megszabadulni. 1955. augusztus 6-án Széll Margit beszélget Herman Lipóttal, melyet így összegez:

„A hatmillió mártír szörny pusztulása olyan megdöbbent emléket hagyott a mester lelkében, amely a vérszi kifejezésre indította. Elször csak a motívumokat gyjtögette össze. Foglalkozott hasonló tárgyú bibliai jelenetekkel: Ábel meggyilkolása, Ábrahám áldozata stb. Majd a szárnyasoltárok kifejezéserejét kezdte tanulmányozni (genti oltár). Nagyon érdekesnek találta azok megragadó és kifejezéserejét. A csukott szárnyasoltárok megadják a szemlélel alaphangulatát, az áhítatos érdeklődést. A kinyílt oltár szárnyai az epizódjokkal kiegészítik, és teljessé teszik az oltárképet. Az oltárkép a fed képtől és a szárnyaktól elüt jelleget színben vagy kifejezésben. Igen sokszor fülkébe állított szoborral érik el a dinamikus hatást.”²⁸

Mindezek láttán határozta el a mész, hogy a megmaradottak vizsgatására és az eszme megörökítésére szárnyasoltárt készít *Ezekiel látomása* címmel. Ez a mész egyedülálló a maga nemében: 250 × 160 cm, amely nyitva 320 cm széles. Kívül 9, belül 13 kép díszíti. Kívül az bibliai jelenetek láthatók, amelyek a zsidó nép történeti megpróbál-

tatásaival kapcsolatosak: Ábel meggyilkolása, Ábrahám áldozata, József a veremben (ennek a vérszi ábrázolása egészen új téma) stb. Színei egészen tompák, szürkés, sárgás benyomásúak. Középen héber felirat olvasható, amelynek szövege szentírási megfogalmazású. (A mész a sikerült megfogalmazásra büszkébb, mint magára a képre.) A nyitott szárnyakon a szenvedés és pusztulás különféle eseményei láthatók, de nem a maguk véres valóságában, hanem kifejezésben idealizálva. Láthatók az éhen haltak, a megcsúfított lányok és fiatalasszonyok, az öregek, a megkínzottak stb. Az oltárképből a megdicsősülés színei és fénye árad ki. Jobbról, egy dombon Ezekiel próféta elragadtatva szemléli, amint a hatmillió mártír diadalmenetben áramlik a szívárványba borult mennyei Jeruzsálem felé. Az el térben a mész kedves mészismerseit és jó barátait – Fényest, Polacseket, Mohácsit, Gárdost stb. – ábrázolja. Ennek a látomásnak a szemlélete nem a pusztulás rémségét, hanem a reményt, a továbbélés örömet, a vizsgatás szellemét árasztja magából. A predellán a zsidó gyerekek láthatók, akik a szenvedés dokumentumait viszik, mintegy diadalmenetben: aranyfogakat, hajakat, kínzások képeit. Ezzel mintegy le is záródik a mész. A mész az 1949-ben elkészült képet New Yorkba küldte hálából az ottani jöteveknek.

Gimes Lajos

(*Miskolc, 1886. november 29. – Auschwitz, 1944, 1945?*)

28 MTA Mészettörténeti Kutató Intézetének Adattára MDK-C-II-16.

Budapesten, Münchenben és Párizsban folytat fest tanulmányokat. Els kiállítását 1911-ben a M csarnokban rendezte meg. Miskolcon 1909–1927 között hét ízben mutatkozik be gy jteményes kiállításon. 1925-ben elnyeri a Lipótvárosi Kaszinó díját, 1926-ban a gróf Esterházy Móricz-díjat. 1924-ben az Ernst Múzeumban, 1928-ban a M csarnokban állítja ki impresszionizmusba hajló naturalista képeit és néprajzi tárgyú vízfestményeit. M veib l gy jt k, gy jtemények mellett a f város is vásárol. 1939 szét l az OMIKE Képz m vészakció Képz mvészeti Csoport kiállításain vesz részt.

Haláltáborba hurcolják, halálának pontos körülményei ismeretlenek.

Karczag Zoltán

(Celldömlő, 1881. augusztus 17. – ?, 1944)

A Képz mvészeti F iskolán Székely Bertalan, Ferenczy Károly és Zemplényi Tivadar növendéke. 1909-t l szerepel a M csarnok kiállításain, el ször *Enteri r* cím pasztelljével. Bécsben, Németországban, majd Párizsban, 1912-ben Olaszországban folytat tanulmányokat. 1914-ben a fronton harcol az els világháborúban. A háborút követ években f leg portrékat fest. 1918-tól Budapesten él. 1928-ban a Nemzeti Szalonban gy jteményes kiállítása nyílik (*Könyvek és virágok, Délutáni napsütés, Cséplés* stb.). 1929-ben írnak róla a *Magyar zsidó lexikonban*. A M vészház alapító tagja. 1931-ben tájképeivel szerepel a M csar-

nok szi tárlatán. 1939 szét l az OMIKE M vészakció Képz mvészeti Csoportjának kiállításain pasztell- és olajképekkel vesz részt, 1943-ben *Vidéki utca* és *Fenyves szélén* cím temperáit, 1944-ben *Reggel a Dunaparton* cím pasztelljét és *Tabáni emlék* cím olajfestményét állítja ki.

Auschwitz el l az öngyilkosságba menekül.

Farkas István

(Budapest, 1887. október 20. – Auschwitz, 1944. június 29.)

Farkas István asszimilálódott magyar zsidó polgárcsaládban született 1887-ben, a kiegyezés után két évtizeddel egy fellendülő, fejlődő, gyors léptékben gazdagodó, civilizálódó városban, az Osztrák–Magyar Monarchiában fontos szerepet betöltő Budapesten. „Önmagával elégedett, jóllakott kor”, „a tiszta liberalizmus ígéret földje” – így jellemzi az id szakot Székely Gyula.²⁹ Apai családja a 18. század közepe óta elmagyarsodott aradi kereskedő család, az anyai ág a magyar ipari fellendülésért sokat áldozó budai Goldberger család. Apja, Wolfner József könyvkiadó indítja meg a keresztény középosztály ízlését meghatározó népszerű *Új Idők* és a *M vészet* folyóiratot is. Buddenbrook-figura, cégalapító, vagyongyarapító, kiadóként és m gy jt ként is a magyar kultúra lelkes, nemzeti elkötelezettség támogatója. Farkas István családjában a magyar nyelv használata már a dédszülök számára is természetes, magukat izraelita

29 Idézi: S. Nagy Katalin: Farkas István, Arthis, Budapest, 1994.

vallású magyarnak tartják. Farkasnak nincs különösebb kötődése a zsidó valláshoz, de problémát sem jelent számára zsidó származása. Identitásában a döntő, hogy *fest*: gyerekkora óta, apja ellenében is *fest* nek készült.

Az első világháború kitörésekor, amikor mint ellenséges ország fiának ott kell hagnia Párizst és mármint termében kiállításra elkészített kubista festményeit, természetesnek tartja, hogy a császári és királyi hadsereg kötetlékébe lépjen. Ferenc József szolgálatában járja, harcolja és rajzolja végig a délvideki frontokat, boszniai, albániai élményeit rajzos-írások naplójában rögzítve. Igaz, a városi, polgári kultúra, a nyelvtudás ahhoz is biztos háttér, hogy 1924 és 1932 között *fest*ként családjával együtt beilleszkedjen a párizsi európai életformába. Hazajár, itthon is kiállít, tartja hazai kapcsolatait, nem szakad el, mint a barátai közül Réth Alfréd vagy Korda Vince, akik nemcsak lakhelyet változtatnak. Farkas „modern értelmiségi” abban a morális értelemben, ahogy ezt a kifejezést Richard Rorty használja a nyolcvanas években. Rendelkezik ugyanis azzal a képességgel, „hogy *egyre több hagyományos* (törzsi, vallási, faji, szokásbeli és más hasonló) *különbséget lényegtelennek tartunk* a szenvedés és megalázás tekintetében meg-lév hasonlóságokhoz képest – hogy a t-lünk nagyon különböző emberekre is úgy gondoljunk, mint »közülünk valókra«”.³⁰

Arra, hogy a zsidó vagy bármely valláson túl volt-e hite, kötődése, egyetlen, bár meggyező eredetű dokumentum áll rendelkezésünkre: „Építs utakat és tartsd karban ket, hogy ha Isten szekere akar áthaladni rajta, ne legyen útjában akadály.”³¹ Farkas a mindennapokban sem volt beszéd, kevés nyilatkozatában, ritka levelezésében és festményeiben sem. Amilyen takarékosan bánt a festékfelrakással, olyan takarékosan a szavakkal is. Istenhitért ezt az egy mondatot engedte a nyilvánosság elé.

Festményein nincsenek zsidó vallási szimbólumok, utalások, a zsidó kultúrához kötődő jelek, mint kor- és sorstársra, Ámos Imre képein, rajzain. Szereplő polgárok – ez az elsődlegesen fontos, nem az, hogy zsidók vagy nem zsidók –, egyetlen félben lévő életforma kísértetfigurái. Tájai akkor is univerzálisak, ha konkrétan magyar tájrészlet a kiindulópont (*Magyar karácsony*, *Balaton emléke*). Egy antiszemita persze épp ezeket szegezheti vele szembe, holott e sajtóságai révén is a modern magyar képzőművészet része az életműve.

VÉGEZETÜL

Néhány, a 19. század második felében izraelita vallásban született képzőművész pályájának 1920-ig tartó szakaszát igyekeztem bemutatni. Olyanokét, akik a két háború között sikeres művészek voltak, majd az 1938-as, 1939-es zsidótörvények követke-

30 Richard Rorty: Esetlegesség, irónia és szolidaritás. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1994. 212. old.

31 Farkas István írása az Ernst múzeumbeli kiállítás katalógusában. Budapest 1936.

tében munkaszolgálatra vagy haláltáborokba kényszerültek.

Nem esett szó – terjedelmi korlátok miatt – azokról a 19. sz. második felében ugyancsak izraelita vallású családokban született képz m vészekről, akik 1919 után elhagyták Magyarországot és külföl-
dön

teljesedett ki életpályájuk (Tihanyi Lajos, Orbán Dezs , Moholy Nagy László, Péri László és még nagyon sokan mások.) Hiányuk hozzájárul a magyar képz m vészeti kultúra színvonaltalanságához – ez azonban már egy másik tanulmány témája.